مىراج سەرھەندىلى

فارابىي

(تارىخىي قىسسە)

بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى تەرىپىدىن 2020 - يىلىنىڭ فارابىي يىلى قىلىپ بېكىتىلگەنلىكى مۇناسىۋىتى بىلەن نەشر قىلىندى.

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى

فارابي

مىراج سەرھەندەلى

تەرجىمىدە : ئىلشات بەختىيار

مۇھەررىر : ئابدۇلجېلىل تۇران

تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى
2020 ـ يىلى ئۆكتەبىر. ئىستانبۇل ـ تۈركىيە

مۇندەرىجە

بالاساغۇندا بىر بازار 1
چوڭ سىناق.................... 7
تىنىماي ئۆگىنىش................ 16
ئىزتىراپلار.................. 20
ماددى ۋە پىكرى ئايرىلىش........ 22
پەلسەپە بىلەن تونۇشۇش 30
كۇتۇپخانىلارنى كېزىش 35
تۇنجى ئەسەرلىرى 38
ئىلىم سەپىرىدىن قايتىش........... 41
پىتنە ۋەسىجگە كەلدى.............. 43
تەبىئەت بىلەن يالغۇز قېلىش........ 47
سىرلىق شامال 49
چۈش ئەمەلىيەتتە كۆرۈلۈۋاتامدۇ؟ 52
شۇنداق.......................... 56
ئۇدنى(بەرباب، باربىت) ئۆزگەرتىش........ 60
تىل ئىنقىلابى 63
يېڭىلىق 65
تېمىلار قايسى؟ 67
يەنە ئايرىلىش................... 69
توختاۋسىز ئۆگىنىش 73
قالۇن مەيدانغا كەلمەكتە 77

«ئەجەبا»لىرىمۇ كەم ئەمەس.............82
ئەسەر مەيدانغا چىقماقتا 86
دۇشمەنمۇ غەلىبە قىلىدۇ.................89
ئاقىلغۇچىلار...........................93
مۇبالىغىلەر ئىچىدىكى ھەقىقەت.........101
گىرەلىشىپ كەتكەن داستان ۋە ئىبرەت......104
ئاخىرقى ئايرىلىش 107
ئۆز شېئىرلىرىدىن 109
ئاخىرقى سەپەر 111
فارابىنىڭ پەلسەپىسى 112
ئەسەرلىرى 115

كىرىش

ھايات نۇرغۇنلىغان سىر-ئەسرالارغا، ھېكمەتلەرگە تولغان بولىدۇ. ھاياتقا بولغان قىزىقىش ۋە ئىنتىلىش ئىنساننى ھايات توغرىسىدا مۇلاھىزە يۈرگۈزۈشكە ۋە پىكىر قىلىشقا ئېلىپ بارىدۇ. مانا بۇ ئىنساندىكى ھاياتلىقنىڭ سىرىنى يېشىش ۋە ئۇنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىش ئىستىكىنىڭ تەپەككۇر ئارقىلىق ئىشقا ئېشىشىدۇر. كىشى داۋاملىق كۆرگەن-بىلگەنلىرى ئاساسىدا پىكىر يۈرگۈزۈپ، ئۆزىنى شۇنداقلا دۇنيانى تونۇپ يەتمەكچى بولىدۇ. ۋەھالەنكى، ئادەملەرنىڭ تەقى-تۇرقى ۋە چىرايى بىر-بىرىگە ئوخشىمىغاندەك، ھاياتنىڭ مەنىسى ۋە قىممىتىگە بولغان چۈشەنچىسىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ. غەۋۋاسلار بىپايان ھايات دېڭىزىنىڭ تېگىدىن قىممەتلىك جاۋاھىلارنى سۈزۈپ چىقالايدۇ. ئەمما نۇرغۇن كىشىلەر بۇ دېڭىز تەكتىدىن ھېچنىمىنى كۆرۈپ يېتەلمەيدۇ. ئەمەلىيەتتە، پىكىر قىلىشتىكى ھورۇنلۇق ۋە «ھەممە شۇنداق بولۇشى كېرەك» دەيدىغان قاراش، كىشىلەرنىڭ تەپەككۇر يولىنى توسۇپ، ھېچنەرسىنى كۆرەلمەس ۋە ئاڭقىرالماس ھالغا ئەكىلىپ قويغان بولىدۇ. ھەقىقەتنى ئىزدەيدىغانلار، ئۆزلۈكسىز پىكىر يۈرگۈزۈپ تەپەككۇر قىلىدىغانلار، ھەقىقىي ھاياتلىقنى شۇنداقلا ئۇنىڭ قىممىتىنى تاپالايدۇ. كىشىلىك ھايات توغرىسىدىكى بۇ ئىزدىنىش ۋە مۇلاھىزىلەر

شۇ پەيلاسوپ مەنسۇپ بولغان مىللەت ئۈچۈن ئىنتايىن يۇقىرى شان - شەرەپ ھېسابلىنىدۇ. ئەنە شۇ چاغدىلا، بىر مىللەتنىڭ پەلسەپە ئىدىيىسى ۋە پەيلاسوپى ئىنسانىيەتنىڭ پەلسەپە ئىدىيە تارىخىدىن ھەقىقىي رەۋىشتە ئورۇن ئالالايدۇ.»[1] دېمەك، بىز ئىنسانىيەتنىڭ ئومۇمىي پەلسەپە تارىخىدا نېسىۋىسىز قالغان بولساقمۇ، ئەمما ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيەت تارىخىدا، جۈملىدىن تۈركىي خەلقلەرنىڭ مەدەنىيەت تارىخى، پەلسەپە ئىدىيىسىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە راۋاجلىنىشىدا ئۇزۇن مەزگىل يېتەكچىلىك رول ئوينىغان بىر مىللەت بولۇپ ھېسابلىنىمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز بۇ تارىخى خىزمەتلەرگە يېتەكچىلىك قىلغان مۇتەپەككۇر - پەيلاسوپلىرىمىزنى ئىلمىي ھاياتىمىزدىن يىراقلاشتۇرماسلىقىمىز، ئۇلارنىڭ ھاياتىنى ۋە ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىشىمىز شۇنداقلا بۇ ھەقتە ئىلمىي ئەمگەكلەرنى روياپقا چىقىرىشىمىز كېرەك ئىدى. ئەپسۇسكى، بۇ ساھەدىكى خىزمەتلىرىمىز ناھايىتى يېتەرسىز بولۇپ، كەڭ خەلقىمىز تا ھازىرغىچە ئۆز ئالىملىرى ھەققىدە چۈشەنچە ۋە تونۇشقا ئىگە بولالغىنى يوق. جۈملىدىن ئەبۇ نەسىر ئەل فارابىمۇ ئەنە شۇنداق ئالىملىرىمىزدىن بىرى. 2020- يىلى بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى تەرىپىدىن «فارابىي يىلى»

---

1 يالقۇن روزى: «پەلسەپە قەسرىنىڭ ئىشىكىنى چېكىش»

بولسا پەلسەپىنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. ئىنساننىڭ ئۆزلۈكسىز داۋاملاشقان سوئاللىرى پەلسەپىنىڭ كېلىش مەنبەسىدۇر.

پەلسەپە — بىرخىل مەدەنىيەت، بىر خىل تەپەككۇر شەكلى، بىر خىل ئەقىل - پاراسەت، بىر خىل پەن، بىر خىل سەنئەت، بىر خىل ياشاش شەكلى : پەلسەپە دەۋر روھىنىڭ جەۋھىرى، ئىنسان نائىل بولغان تەپەككۇرلارنىڭ مۇجەسسەملىنىشىدۇر.

ئىنسانىيەتنىڭ ئومۇمىي پەلسەپە تارىخى نەزەردە تۇتۇلغاندا، ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ جەھەتتە قولغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىنى كۆرۈنەرلىك دېگىلى بولمايدۇ. گەرچە تارىختا ئۇيغۇرلار ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقىگە مەنسۇپ كۆپلىگەن مۇتەپەككۇرلار، ئالىملار، ئەدىبلەر ئۆتكەن بولسىمۇ، فارابىدەك ئۆز ئالدىغا پەلسەپە سىستېمىسى ياراتقان پەيلاسوپ كۆرۈلۈپ باقمىدى. خۇددى ئابدۇشكۇر مۇھەممەتئىمىن ئېيتقاندەك: «فارابى ئىنسانىيەتنىڭ دۇنيانى ۋە ئىنساننىڭ دۇنيانى بىلىش تارىخىدا، ئەپلاتون، ئارستوتېللاردىن كېيىن بىر پۈتۈن پەلسەپىۋى سىستېما ياراتقان يىرىك مۇتەپەككۇردۇر.»

«ئۆز ئالدىغا پەلسەپىۋى سىستېما يارىتىش بەختىگە مۇيەسسەر بولۇش بىر پەيلاسوپ ۋە

بالاساغۇندا بىر بازار

ئىسلام تارىخىنىڭ مەدىنە ۋە شامدىن كېيىنكى ئۈچىنچى سىياسىي كۆچ مەركىزىي بولغان باغداد مىلادى 9 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىملىرىدا بەكرەك تونۇلۇشقا باشلىغان ئىدى. ئابباسىيلار خەلىپىلىكىنىڭ تەسىرى ئاجىزلاپ، دۆلەت نوپۇزى قالمىغان، جىهاد روھىنىڭ سۇسلىشىشىغا ئەگىشىپ، ئىمپېراتورلۇق پارچىلىنىشقا يۈزلىنىۋاتقانىدى. بىر تەرەپتىن مۇسۇلمان تۈركلەر هاكىمىيەتتە مۇهىم خىزمەتلەرگە ئورتاق بولۇش بىلەن بىرگە، يەنە بىر تەرەپتىن يېڭى دۆلەتلەر قۇرۇلۇپ، كېڭىيىشكە باشلىغانىدى.

بۇ ۋاقىتتا ئىران ۋە ماۋەرائۇننەهرگە هاكىم بولغان دۆلەت سامانىيلار، ئىسلام مەدەنىيىتىگە روھ، ئەقىل ۋە قەلب يوللىرىدىن تامامەن ماسلاشقانىدى. ئەمدى تۈركلەر بۇ يېڭى ئالەمنىڭ سىياسىي ۋە ئەسكىرى ساهەلىرىدە بولغىنىدەك، بىلىم، پىكىر ۋە كۇلتۇر جەهەتتىمۇ پۈتۈن كۈچى بىلەن ئۆزلىرىنى نامايەن قىلىشقا باشلاۋاتاتتى. رايوندا ئارقا - ئارقىدىن مەدرىسىلەر قۇرۇلۇپ، كۈتۈپخانىلار ئېچىلماقتا، يايلاقتا يېتىلگەن زېرەك زىهنىلەر ئىلىم ۋە تەپەككۇرغا تويۇنماقتا ئىدى. بۇ رايوندىكى خەلقنىڭ ئىسلامغا ئۇيغۇنلىششى تاماملىنىپ، ئۆگىنىش سەهىپىسى ئېچىلغان، ئۆگىتىش، تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە

قىلىپ بېكىتىلدى. ئەمما بىز پەيلاسوپ ئەبۇ نەسىر ئەل فارابىنىڭ ئەۋلادلىرى بولۇپ تۇرۇقلۇق، دۇنيا ئىلىم ئەھلى تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنغان، ئالەمشۇمۇل شۆھرەتكە ئىگە بۇ بۈيۈك ئالىمنىڭ ھاياتى، پەلسەپىۋى تەلىماتلىرى ۋە ئىلمىي مىراسلىرىدىن كۆپ خەۋەرسىز ئىكەنلىكىمىزنى ئەپسۇسلۇق ئىچىدە ئېيتماي تۇرالمايمىز. ئەلۋەتتە، فارابى ۋە ئۇنىڭ پەلسەپە سىستېمىسىغا ئالاقىدار تېمىلارنى سېلىشتۇرما ھالەتتە ئوتتۇرىغا قويۇش ئۈچۈن نە بۇ قۇرلار، نە بۇ ئەسەر يېتەرلىك ئەمەس. بۇنىڭ ئۈچۈن تېخىمۇ كۆپ ئىزدىنىشكە، تەپسىلىي تەتقىقات ئېلىپ بېرىشقا توغرا كېلىدۇ.

قولىڭىزدىكى بۇ ئەسەر مىراج سەرھەندەلىنىڭ بۈيۈك ئالىم فارابى ھەققىدە يازغان تارىخى قىسسىسى بولۇپ، بۇ يىلنىڭ فارابىي يىلى قىلىپ بېكىتىلگەنلىكى مۇناسىۋىتى بىلەن ئالىمنىڭ ھاياتى ھەققىدە ئازغىنە قىسسە بولسىمۇ سۇنۇش مەقسىتىدە تەرجىمە قىلىپ تەييارلاندى.

— تەرجىماندىن

ھەتتا كەنتلەرمۇ ئىلىم تەشنالىقىدا ئۇستاز ۋە مەكتەپكە ئىنتىلىشكە باشلىغانىدى. كىچىك ئېقىنلارنىڭ دەريالارغا قوشۇلۇپ ئاندىن دېڭىزغا قۇيۇلغىنىغا ئوخشاش، تالانت ئىگىلىرى يېزا ـ بازار، كەنتلەردىن يېتىشىپ چىقىپ شەھەر مەركەزلىرىگە قاراپ ئاقاتتى. سىياسىي نوپۇزنىڭ مۇستەھكەم بولۇشى نەتىجىسىدە كۆندىلىك تۇرمۇشىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزۈۋاتقان ئىنسانلار، كېيىنكى ئەۋلادلار ئۈچۈن بىلىم خەزىنىلىرىنىڭ ئاچقۇچىنى ئىزدىمەكتە. پەرزەنتلىرىنى ئەڭ ئاۋۋال ئۆزلىرىنىڭ ئەتراپىدىكى بىلىم ـ مەلۇماتلاردىن خەۋەردار قىلىشقا تىرىشماقتا ئىدى.

ۋەسىج — بۇ رايوندا تارقالغان ئىلىم ئاتموسفېراسىغا چوڭقۇر تويۇنغان بازارلاردىن بىرى ئىدى. بالاساغۇندا، قاراكۆل ئەتراپىدىكى فاراب شەھىرىنىڭ تېررىتورىيەسى ئىچىگە جايلاشقان يېقىملىق ۋەسىج. بۇ يېقىملىقلىق، ھۇزۇر ۋە خاتىرجەملىك شۇ دەرىجىدە ئىدىكى، ئەسكىرى رەئىس تارخان ئوغلى مۇھەممەد خۇددى پەقەتلا ناچار بىر ئېھتىماللىققا قارشى نۆۋەتتە تۇرغۇچى ئەسكەردەكلا ئىدى. ئەمما ئۇپۇقتا گۈزەل بىر ئېھتىماللىق بار. ئۇنىڭ پۈتۈن تىلىكى ۋە كۈتكىنى، تۇغۇلماقچى بولغان پەرزەنتىنىڭ ئوغۇل بولۇشى ۋە ئەقىللىق ـ زېرەك بولۇشى ئىدى. چۈنكى ئۇ ئۆزى بىر ئەسكەر ۋە بۇنىڭدىنمۇ ئۈستۈن بولغان ئىلىم ـ ئىرپان ئىگىلىرىنى بىلگەن بىرسىدۇر. شۇڭا ئۇ ناھايىتى تەۋازۇلۇق بىلەن تۇغۇلماقچى بولغان پەرزەنتىنىڭ ئۆزىدىن ئېشىپ كېتىشىنى خىيال قىلماقتا ئىدى. ئۇزلۇغ ئوغلى تارخانىنىڭ ئوغلى مۇھەممەد، ئۆزىگە

تارقىتىش يوللىرى ئېچىلىشقا باشلىغانىدى. بۇ جەسۇر ۋە ئاكتىپ ئىنسانلار ئىسلامغا يېقىندىن غالىبىيەت بېشارەتلىرى بەرگۈچى قەھرىمان خاراكتېرلىرى بىلەن سىياسىي تەشكىللىنىشلەردە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش بىلەن بىرگە، يېتىشكەن ئالىملىرى بىلەن ئىلىم ۋە پىكىر ساھەلىرىدىمۇ چاقناماقتا. قىسقىسى، سامانىيلارنىڭ باشقۇرۇشى ئاستىدا ماۋەرائۇننەھر يېقىندىن جانلىق ۋە ئاكتىپ بىر كۇلتۇر ھاياتىغا قەدەم قويغان، يېڭى بىر ئىران ئەدەبىياتى مەيدانغا كەلمەكتە ئىدى. رۇداكىغا ئوخشاش بىر شەخس مەيدانغا كەلدى، شەھىدى بەلخىدەك بىر ئالىم ۋە شائىر يېتىشمەكتە، ئەرەب تىلى ۋە ئەدەبىياتى بۇ رايوندا ناھايىتى تېز سۈرئەتتە كېڭەيمەكتە ئىدى. «سىھاھۇل جەۋھەرى» ناملىق ئەرەب لۇغىتىنى يازغان ئىسمائىل ئىبنى ھەممادىل جەۋھەرى، «دىۋانۇل ئەدەب»نى يازغان ئەبۇ ئىبراھىم ئىسھاق ئىبنى ئىبراھىم فارابىي قاتارلىق زاتلار تېخىمۇ كاتتا داھىيلارنىڭ خۇش بېشارىتى بولۇپ يۈكسەلمەكتە ئىدى.

مانا بۇلار ئەتراپىتىكى ئاتا - ئانىلارنىڭ پەرزەنتلىرىگە يېڭىچە بىر نەزەردە قارىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. ھەركىمدە ئۇلۇغ ۋە مەنپەئەتلىك ئىنسانلارنى يېتىشتۈرۈش ئوتىنى ياللۇنجاتتى. مەكتەپ، مەدرىسە ۋە كۇتۇپخانىلار بۈگۈنكى كۈندىكى تىجارەت مەركەزلىرىگە ئوخشاش جانلىق ۋە ئاكتىپ ھالەتكە تولغان، ھاياتنىڭ ئەڭ گۈزەل ئىشى ئۆگىنىش ئىرادىسى ۋە غەيرىتى ھېسابلىناتتى. بۇ ئەھۋالدا چوڭ شەھەرلەرلا ئەمەس، بەلكى يېزا - قىشلاق

بىلەن ئۆزىنى تۇتۇۋالدى ۋە دەرھال ئېسىنى يىغىپ:

«مەن رەببىمدىن ئالىم ۋە سالىھ بىر پەرزەنت تىلىگەنىدىم، رەببىم دۇئايىمنى قوبۇل قىلغان ئوخشايدۇ، بۇنىڭ ئۈچۈن شۈكۈر سەجدىسى قىلىشىم كېرەك» دېدى.

بۇ خۇشخەۋەرنى يەتكۈزگۈچىنى مۇكاپاتلىغاندىن كېيىن، قول ئاستىدىكىلەرگە دەرھال بىر زىياپەت ئورۇنلاشتۇرۇش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، ئەتراپتىكى بارلىق پېقىر - مىسكىنلەرنى چاقىرىش ۋە ھەركىمنىڭ ئەنئەنىۋى ۋە دىنىي قائىدىلەرگە ئۇيغۇن بىر شەكىلدە يەپ - ئىچىپ، كۆڭۈل ئېچىشىغا رۇخسەت قىلىشىنى تاپىلىدى. ئاللاھ ئۇنى قانداق خۇشال قىلغان بولسا، ئۇمۇ پېقىر - مىسكىنلەرنى شۇنداق خۇش قىلىشنى ئۈمىد قىلاتتى. بۇ ئۆزىنى ئاللاھقا سېلىشتۇرغانلىق ئەمەس، بەلكى ئاللاھنىڭ بەرگەن خۇشاللىقىغا قىلىنغان شۈكۈرنىڭ ئەمەلىيەتتە كۆرسىتىلىشى ئىدى.

ئورۇنلاشتۇرۇشلارنى تۈگەتكەندىن كېيىن، بۇ ئاتا كۆز ياشلىرىنى تۇتالماي، قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى:

«ئى ئاللاھ! ماڭا ئەۋەتكەن بۇ دۇنيا مىۋىسىنى ئاخىرەتلىكىم ئۈچۈن مەنپەئەتلىك قىلغىن، ئوغلۇمغا ئىسلام ئۈچۈن خىزمەت قىلىش شەرىپىنى ئاتا قىلغىن، نەسلىمىزنى ئۆزۈڭ بەلگىلىگەن توغرا يولدىن يىراق قىلمىغىن!»

ۋەسىجىنىڭ ئەسكىرى قوماندانى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا

ئوخشىغان ئەسكەرلەرنىڭ ھەقىقىي ۋەزىپىسىنىڭ ئىلىم ۋە ئەخلاقنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ تارقاتقۇچىلارغا ھۇزۇر ۋە خاتىرجەم مۇھىت يارىتىش ئىكەنلىكىگە ئىشىنەتتى. ئۇنىڭغا كۆرە قەھرىمان دېگەن يا قوغدايدۇ ياكى فەتھ قىلىدۇ. ھەر ئىككى ھالەتتە كۆزلەنگەن مەقسەت مال - دۇنيا ياكى تۇپراق ئەمەس، بەلكى ئېتىقاد، پىكىر ۋە ئاللاھنىڭ رازىلىقىدۇر. بۇ سەۋەبتىن ئۇ ئۆزىنى ئوغلى ئايدىڭلىتىدىغان ئىلىم - ئېرپان كانىنىڭ كۆزەتچىسى دەپ خىيال قىلاتتى. ھەتتا، پەرزەنتى ئوغۇل بولسا، ئۆسۈپ يېتىلسە، ھېچ بولمىسا ۋەسىجگە قازى سۈپىتى بىلەن كەلسە، ئۆزى ئەسكەر باشلىقى سۈپىتى بىلەن ئۇنىڭ خىزمىتىنى كۆرسە... تارخان ئوغلى مۇھەممەد ئۇلۇغلۇققا تولغان يۈرەك ئىگىسى بىر ئەسكەر بولغاچ مانا مۇشۇنداق ئويلايتتى ۋە قول ئاستىدىكى ئەسكەرلىرىگە مۇنداق نەسىھەت قىلاتتى: «شۇنى بىلىڭلار ۋە جەزملەشتۇرۇڭلاركى، قورال ۋە بەدەن كۈچۈڭلار ئارقىلىق ئۆز قېرىنداشلىرىڭلارنى قورقۇتۇپ بىر ھۆرمەتكە ئېرىشكەن كۈنۈڭلار، دۈشمەنگە قورقۇنچ سالالمايدىغان ھالغا چۈشكەن كۈنۈڭلاردۇر.»

874 - يىلى بىر كۈز ئاخشىمى، تارخان ئوغلى مۇھەممەدكە خۇشخەۋەر كەلدى:

«ئوغلىڭىز دۇنياغا كەلدى، رەئىس!»

ۋەسىجنىڭ قوماندانى خۇشاللىقتىن يۈرىكى قاتتىق سېلىپ ھاياجانلىنىپ كەتتى، ئەمما ئېغىر بېسىقلىق

چوڭ سىناق

ۋەسىجنىڭ كاتتىسى ھېسابلىنىدىغان بۇ ئەسكىرى قوماندان، ئەمدىلىكتە بۇ بازاردىكى دىققەت تارتقۇچى پارلاق مەركەزنىڭ ئۆيىدىكى زېرەك ئوغلى بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىۋاتاتتى. كىچىك مۇھەممەدنىڭ يۈز - كۆزلىرى ناھايىتى نۇرلۇق بولۇپ، تېخى ئايلىق بولغان بۇ بوۋاق دادىسىغا ناھايىتى زور ئۈمىدلەرنى بېرىۋاتاتتى. بالا بىر ھەپتىلىك بولغان ۋاقتىدا، ئۇنىڭ يەرنى تېشىپ ئۆتكۈدەك ئۆتكۈر نەزىرىنى كۆرگەن دادىسى ئايالىغا شۇنداق دېگەنىدى:

«ئانىسى، ئاللاھ بىزگە چوڭ بىر ئىمتىھان بەردى. دىققەت قىلغىن، بالىنى ھەرگىزمۇ تاھارەتسىز ھالدا ئەمدۈرمىگىن!»

كۈنلەر ئاستا ئۆتكەندەك قىلسىمۇ، كىچىك مۇھەممەد تېز چوڭ بولۇۋاتاتتى. بۇ قوماندان بەزىدە قەستەن بالىسىنى نەچچە كۈن كۆرمەيتتى، ئاندىن ئۇنى ئۇزۇن - ئۇزۇن كۆزىتىپ، ئۇنىڭ ئەقىل تەرەققىياتىنى ئۆلچەپ بېقىشقا ئۇرۇناتتى. بىر نەچچە ئايدىن كېيىن ئۇنىڭ ھېچ شۈبھىسى قالمىدى. ئۇنىڭ كۆز نۇرى تىللاردا داستان بولىدىغان بىر ئىپادىگە چۆمگەن، مانا ھازىردىن باشلاپلا چوڭقۇر نەزەر سېلىشلىرى، ئەتراپنى كۆزەتكەندە چوڭ ئادەملەردەك قاشلىرىنى كىرىشتۈرۈپ، لەۋلىرىنى

بولغان چەكسىز ھۆرمەت - سۆيگۈسىنىڭ بەلگىسى بولسۇن ئۈچۈن، ئوغلىنىڭ ئىسمىنى مۇھەممەد قويدى. ئۇدا ئۈچ كۈن ئارقا - ئارقىدىن پېقىر - مىسكىنلەرنى غىزالاندۇرۇش ئۈچۈن زىياپەتلەرنى ئورۇنلاشتۇردى. ئاندىن يەنە دۇئاسىنى داۋاملاشتۇردى، ئىلگىرى سۈرگەن خىياللىرىغا لايىق بولۇش ئۈچۈن ھەربىر ھەرىكىتىدە تەقۋالىقنى ۋايىغا يەتكۈزۈشكە تىرىشتى ۋە ئىبادەتلىرىنىمۇ كۆپەيتەتتى.

يارىتىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ دادىسىدىن ئەڭ كۆپ سورىغان سوئالى:

«ئاللاھ كىم؟»

ۋەسىجىنىڭ بۇ ھەربىي قوماندانى بۇ سوئاللارنىڭ ئادەتتىكى بىر كىچىك بالا سورايدىغان سوئال ئەمەسلىكىنى بىلگەنلىكى ئۈچۈن، كونا جاۋابلارنى بېرىۋېرىشنى خالىمايتتى. لېكىن ئۇ بۇنداق چوڭ سوئالغا نېمە دەپ جاۋاب بېرەلىسۇن؟ «ئاللاھ كىم؟» دېگەن سوئالغا چوڭلارنى قانائەتلەندۈرگىدەك بىر جاۋاب بارمىدى؟ ئۇلۇغ ياراتقۇچىنى چۈشىنىش ئۈچۈن، ئېتىقاد بىلەن ئۆتكۈزگەن كۆپ يىللار كېرەك ئەمەسمىدى؟

بۇمۇ ئۇزلۇق ئوغلى تارخاننىڭ قىسمىتى، بەلكى ئەتراپىدىكى شارائىتقا كۆرە چەكلىك مەلۇماتى بىلەن ئوغلى مۇھەممەدكە تۆۋەندىكىدەك جاۋابنى بېرەلىدى:

— ئاللاھ بىزنى ۋە ھەر نەرسىنى ياراتقۇچىدۇر، ئوغلۇم...

— قانداق ياراتقان؟

— يوقتىن بار قىلغان.

— يوق دېگەن نېمە؟

— بار (مەۋجۇت) بولمىغان يوق بولىدۇ.

كىچىك مۇھەممەدنىڭ زەنجىرسىمان سوئاللىرى مۇشۇ تەرزدە داۋام قىلاتتى. ئەمما ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ

ئۆمەللەشلىرى ئۇنىڭ ئۆملىمەي تۇرۇپلا سۆزلىگۈسى بارەكلا ئىپادە بېرەتتى.

بىر يىلدىن كېيىن كىچىك مۇھەممەدنىڭ تىلى چىقىشقا باشلىدى، ئەتراپىدا بولۇۋاتقان ئىشلارنى ئاڭقىرىش ئۈچۈن، ئۆتكۈز نەزەردە سەپ سالاتتى، توختىماي سوئال سورايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئادەمنى ھەيران قالدۇرغۇدەك تولۇق سۆزلەيتتى، ھازىردىن باشلاپلا تۇركچىدىكى بارلىق تاۋۇش ئاھاڭلىرىنى تولۇق چىقىرالايتتى. گەرچە ئۇ بېرىلگەن جاۋابلارنى تولۇق چۈشىنەلمىسىمۇ، ئەمما سۆز تۈگىگەنگە قەدەر سەۋر بىلەن ئاڭلايتتى. كۆپ ھاللاردا ئالغان جاۋابلىرىدىن بىلىنەر - بىلىنمەس ھەيرانلىققا چۆمەتتى. نارازىلىق ئازابىنى باشتىن كەچۈرۈشكە باشلىدى، بۇ ئەھۋال ئۇنى خىيالچان قىلىپ قويغانىدى. كىچىك مۇھەممەد ئۆمرى بويى داۋاملاشتۇرىدىغان ھەقىقىي ۋە ئۇلۇغ يالغۇزلۇققا ھازىردىن باشلاپ كۆنۈۋاتاتتى. غەلىتە سوئاللىرىغا ئالغان يېتەرسىز جاۋابلار ئۇنى تېخىمۇ ئۆز ئىچىگە بەند قىلىۋاتاتتى، بۇ ئەھۋال دادىسىنى بىر تەرەپتىن ئەنسىرەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن خۇشال قىلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئوغلى كاتتا ئادەم بولۇۋاتىدۇ، ئەمما ئۆزى ئۇنى قانائەتلەندۈرەلمەيۋاتاتتى. ئوغۇل ئىككىنچى يېشىغا كەلگەندە، ئۇنىڭ غەلىتە سوئاللىرى كۆپىيىپ، ھېچ تىنىم تاپمايدىغان ھالغا كەلدى، دادىسىدىن باشلاپ ئەتراپىدا كىملا بولسا ئۇنىڭدىن سوئال سورايتتى. يېشىدىن ھالقىغان مەسىلىلەرگە بولغان قىزغىنلىقى ۋە قىزىقىشىنى ھېچ باسالماي، گۇمانىي بىر شەخسىيەت

ۋەسىجنىڭ ئەسكىرى رەئىسى ئوغلىنى بازارلىق مەكتەپكە بېرىشتىن ئىلگىرى، ئۆگىنىدىغان كۆپ نەرسە بار دەپ قاراپ (ئەلۋەتتە توغرا ئويلىغانىدى)، مۇھەممەدنى مەھەللە مەسچىتىدىكى ئوقۇشقا بەردى. مەسچىت ئىمامى موللا شەمسىدىن بۇ ئوقۇغۇچىسىدىكى ئالاھىدىلىكلەرنى تونجى كۈنىلا بايقاپ، باشقا بالىلاردىن پەرقلىق مۇئامىلە قىلىشقا باشلىدى. ئۈچ كۈن ئىچىدە قۇرئان كەرىمنى ئوقۇشقا باشلىغان كىچىك مۇھەممەدكە «كىچىك ئاقىل» دېگەن يېڭى بىر ئۇنۋان بېرىلدى... تونىغانلارنىڭ ھەممىسى «تالانت ئىگىسى» دەپ قاراۋاتقان بۇ بالا، قىسقا ۋاقىت ئىچىدە موللا شەمسىدىن چېغىدا قىينىلىدىغان، يېشىدىن ھالقىغان سوئاللارغا كىرىشىشكە باشلىدى. يېڭى يادلىغان دۇئالىرىنىڭ مەنىلىرىنى چۈشىنىشكە ئىنتىلەتتى، مەنا - يېشىم چۈشەندۈرۈشلىرىدە ئۇستازى قوللانغان تەبىرلەرنىڭ تېخىمۇ كەڭ، ئوچۇق بولۇشىنى ئۈمىد قىلاتتى. موللا شەمسىدىن ئەڭ ياخشى چارىنى يەنىلا كىچىكتۇرۇشتىن تاپاتتى: «ئاز ۋاقىتتىن كېيىن ئەرەبچە ئۆگىنىشكە باشلايسەن، ئۇ چاغدا ھەممە نەرسىنى ئۆزۈڭ تېخىمۇ ياخشى چۈشىنىسەن» دەيتتى.

بۇ كىچىك ئاقىل بەش ياشقا كىرگەن يىلى بازارلىق مەكتەپكە بېرىشقا باشلىدى. بۇ يەردىمۇ كىشىنى ھەيران قالدۇرغۇدەك تېز سۈرئەت بىلەن بىلىم باسقۇچلىرىدىن ئاتلاپ مېڭىشقا باشلىغانىدى، مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن دادىسى ئۇنى فارابقا ئەۋەتىشنى قارار قىلدى. تۆت يىل داۋاملاشقان بازارلىق مەكتەپ ھاياتى

ئۇ دادىسىنىڭ چارىسىزلىكىنى سېزىپ، توغرا چۈشەنگەن بىر ئىپادىدە جىمىپ قالىدىغان بولدى. «چوڭ بولغاندا چۈشىنىسەن» دېيىلگىنىدە، ساقلىشى كېرەكلىكىنى ھېس قىلاتتى. بۇ ئەھۋاللار ئۇنىڭ روھىدىكى يالغۇزلۇق ئۇرۇقىنى تېخىمۇ تەرەققىي قىلدۇرغان بولۇپ، ئۇ ھازىردىن باشلاپلا قوشنىلارنىڭ باللىرى بىلەن ئويناشتىن زېرىكىش ھېس قىلىدىغان بولۇپ قالغانىدى. قورداشلىرى پۈتۈن سەبىيلىك ھالەتلىرى بىلەن بىر نەرسىلەرنى ئويناپ كۆڭلىنى خۇش قىلىشقا ئۇرۇنغانلىرىدا، مۇھەممەد چوڭقۇر خىيال ئىچىدە ئۇلارغا بىردەم قاراپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، يايلاق تەرەپكە كېتىپ قالاتتى ـ دە، ئائىلىسىدىكىلەرنى ئەنسىرەتمەسلىك ئۈچۈن بەك كەچ قالماي قايتىپ كېلەتتى، ئەمما ھەر قېتىم قايتقىنىدا بىرمۇنچە يېڭى سوئاللارنى ئېلىپ قايتاتتى. بۇ ۋاقىتلاردا ئۇنى ئەڭ ياخشى چۈشەنگىنى يەنىلا ئانىسى بولدى. ياش ئانىنىڭ ئېغىر بېسىقلىق بىلەن بەرگەن جاۋابلىرى گەرچە ئۇنىڭ ئىدىيىسىدىن ئۆتمىسىمۇ، ئەمما ئۇنى خۇشال قىلاتتى. ھايات ۋە دۇنيانى ئانىسىنىڭ ساپ، سەممىمي كۆزىدىن كۆرۈش ئۇنىڭ ئۈچۈن ۋاقىتلىق، ئەمما زۆرۈر تەسەللى ئىدى. كىچىك مۇھەممەد ئانچە ـ مۇنچە خاتالىقلارنى ھېس قىلالايتتى، ئەمما بۇ جاۋابلاردىن دەرھال يېتىرقىماي سەۋر بىلەن ئاڭلايتتى.

مۇھەممەد تۆت يېشىغا كىرگەندە، ئۇنىڭدىكى بۇ ئاجايىپ ئەقلىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشنىڭ تۇنجى باسقۇچلۇق ۋەزىپىسى مەھەللە ئىمامىغا چۈشتى.

ئورتاقلىشىدىغانلىقىڭلاردىن ھېچ شۈبھەم يوق.»

باش ئۇستاز كىچىك مۇھەممەدنى قارشىسىدا ئولتۇرغۇزۇپ، سەمىمىي بىر ھاياجان بىلەن ئۇنى سىناپ بېقىشقا باشلىدى:

— ئوغلۇم، نېمىلەرنى ئوقۇدۇڭ؟

— نەھۋى (سىنتاكىس)نى پۈتتۈردۈم ئۇستاز.

— دېمەك، ئەرەبچە تىل قائىدىلىرىنى ئۆگەندىڭ؟...

ۋەسىجلىك بۇ ئالاھىدە بالا ناھايىتى كىچىك پېئىللىق بىلەن سۆكۈتى ئارقىلىق «شۇنداق» جاۋابىنى بەردى. ئۇنىڭ ئۆتكۈر زېھنىلىك ئىكەنلىكىنى بايقىغان باش ئۇستاز، ئەمدى ئۇنىڭ ھەقىقەتەن كۆپ نەرسە بىلىدىغانلىقىنى بىلدى. ئەمما كېيىنچە ئۇنىڭدىن سورالغان سوئاللارغا كەلگەن جاۋابلار ھەممىنى ھەيران قالدۇراتتى.

ئۆزى كىچىك، ئەقلى چوڭ بۇ يىگىتنىڭ بەرگەن جاۋابلىرى كىلاسسىك ئۇسلۇبتىكى يادىلاشقا تايىنىشتىن پەرقلىق ئىدى. بالا قالتىس بولۇپ، سوئاللارغا كىتابتىكىنى نۇسخىلاپ قويغاندەك جاۋاب بەرمەيتتى. ھەتتا ئېنىقلىمىلارغىمۇ ئۆزىنىڭ ئىدراك - چۈشەنچىلىرىدىن رەڭ قوشالايتتى. ئۇ دەۋردە كۆپلىگەن تەرىقەت شەيخلىرىنىڭ ئەتراپىدا مۇشۇنىڭغا ئوخشىغان مول بىلىمگە ئىگە بالىلارنىڭ بارلىقىنى ئوبدان بىلگەن باش ئۇستاز ھاياجانلىنىشقا باشلىغانىدى. قانداقلا

كىچىك مۇھەممەدنى خېلى - خېلى موللىلار بىلەن ئوخشاش سەۋىيەگە يەتكۈزگەندى. توققۇز ياشتا بولسىمۇ، يۈكسەك ئىلىملەر بىلەن تونۇشۇش ئۈچۈن فارابقا يول ئالغان بۇ ئۆزى كىچىك، ئەقلى چوڭ مۇھەممەد ئاتا - ئانىسىنىڭ دۇئالىرى بىلەن قاناتلانغانىدى. يول بويى ئۇ ئۆزىنىڭ سوئاللىرىغا قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بېرەلەيدىغان ئۇستازلارنى تاپىدىغانلىقىنى ئويلاپ، چوڭقۇر خىياللار ئىچىدە ئۆزەتتى. بىللە ئېلىپ ماڭغان ئاقساقاللار ئۇنى مۇقەددەس ئامانەت دەپ قاراپ، فارابنىڭ ئەڭ چوڭ مەدرىسىسىگە تاپشۇرۇپ بەردى. دەسلەپتە بۇ يەردىكى ئوقۇتقۇچىلار ئۇنىڭ يېشىنى كىچىك كۆرۈپ، ئۇنىڭ مەدرىسىگە ئېلىنىشىنى مەسخىرە قىلغاندەك بولدى. لېكىن، كىچىك مۇھەممەدنىڭ يول ھامىيسى مۇھەممەد بەگ ۋەسىج مۇپتىسىنىڭ يوللىغان بىر پارچە مەكتۇپىنى بەرگىنىدە، مەسخىرە ئورنىنى ھەيرانلىق قاپلىدى. مۇپتى سالاھىددىن ئەپەندى مەدرىسىنىڭ باش ئۇستازىغا يازغان مەكتۇپىدا، بۇ بالىدىن خالىغانچە ئىمتىھان ئالسا بولىدىغانلىقىنى تىلغا ئېلىش بىلەن بىرگە، ئۇنىڭغا بولغان ئىشەنچىنى تۆۋەندىكى قۇرلار بىلەن بايان قىلغان:

«سىزگە كەلگۈسىنىڭ ئىلىم يۇلتۇزىنى ئەۋەتتىم. مەدرىسىڭىزدىكى بىلىم قۇياشى ئۇنى ئۆز لايىقىدا پارلىتىدىغانلىقىغا ئىشەنچىم كامىل. شۇنىڭغا ئىشىنىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەنكى، يەتمىش يىل مابەينىدە بۇنداق ئەقىللىق بىر بالىنى كۆرمىدىم. قىسقا ۋاقىت ئىچىدە مەن بىلەن ئوخشاش پىكىرنى سىلەرنىڭمۇ

ۋە ئېھتىياجلار ئۇنىڭغا ھېچ ئالاقىسىزدەكلا ئىدى. دەرسكە مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلاردا بولسا، ئادەتتىكى سۆزلەر بىلەنلا كۇپايىلەنمەي، ساۋاقداشلىرى ئۇ كۇنگە قەدەر ھېچ ئاڭلاپ باقمىغان ئاتالغۇلارنى ئىشلىتەتتى. بۇ كۆپىنچە ئەرەب تىلى گرامماتىكىسىنى ئۆگىنىش ۋە ئۆگىتىش ئەنئەنىسىدە كۆرۈلىدىغان پەرق ئىدى.

بولمىسۇن ۋەسىجلىق مۇھەممەدنىڭ روھى رەھبەرنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئەمەس، بەلكى ئاللاھ ئاتا قىلغان ئۆتكۈر زېھنى قۇۋۋىتى بىلەن بۇ ھالغا كەلگەنلىكىنى ھەممە بىلىپ يېتەتتى. باش ئۇستاز ئۇنى دەرھال «ئالەت ئىلىملىرى» دەپ ئاتىلىدىغان ئەرەبچە تىل قائىدىلىرى ئوقۇۋاتقان تالىپلارنىڭ ئارىسىغا قوشتى. بۇ ئەھۋال دەسلىپىدە ياشتا ئۆزىدىن چوڭ بولغان ساۋاقداشلىرى ئارىسىدا يېتىرقاش پەيدا قىلدى. كەلگۈسىدە ئۇنىڭ ئىسمى بىلەن تونۇلىدىغان بۇ فاراب شەھىرىدە كىچىك مۇھەممەدنىڭ «ئۇلۇغ» يالغۇزلۇقى مۇشۇ شەكىلدە تېخىمۇ كېڭەيمەكتە ئىدى. ساۋاقداشلار ئارىسىدىكى يېتىرقاش بارا - بارا ھەيرانلىق ياكى ھەسەتكە ئۆزگىرىشكە باشلاپ، ئەتراپتىكىلەر ئۇنىڭدىن كۈندىن - كۈنگە يىراقلىشىشقا باشلىغانىدى. تەكەببۇرلۇق بىلەن ھېچ ئالاقىسى بولمىغان بىرخىل جىمغۇرلۇقتا ئۆزىنى تىڭشاشقا چۆككەن مۇھەممەد ئارىلاپ - ئارىلاپ باش ئۇستاز بىلەن مۇڭدىشاتتى ۋە ئۇنىڭ بىلەن ئۆز ئارا چۈشىنىشەلەيدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. ۋەزىيەت مۇشۇ بويىچە ماڭدى، ئۇنىڭغا ھەسەت قىلغانلارمۇ ئۇنى «تەكەببۇر» دېيەلمەي، پەقەت ئۇنىڭغا سارالڭ ياكى غەلىتە دېگەندەك ئاتالغۇلارنىلا ئىشلىتەتتى.

ۋەسىجلىك بۇ ئوقۇغۇچىنى كۆپ كىشىلەر چۈشەنمەيتتى. دەرس سىرتىدىكى كۈندىلىك پائالىيەت پاراڭلىرىدا يا ھېچ نەرسە دېمەيتتى، ياكى سورالغان سوئاللارغا قىسقا ۋە كەسكىن جاۋابلارنى بېرەتتى. خۇددى كۈندىلىك ھادىسە

دەپ قارىسىمۇ، ئەمما ئۇ ئۆزىنىڭ غايەت زور بوشلۇقتا قالغانلىقىنى ھېس قىلىپ، روھنى تويغۇزىدىغان بىر ئىقلىم ئىزدەشكە كىرىشكەنىدى. بۇ ۋاقىتلاردا رايوندا ئېتىقاد ۋە ئىشەنچ قالايمىقانچىلىقى يۈز بېرىپ، ئىسلام ئېتىقادىدا مەيدانغا كەلگەن شاماللار(خاتا چۈشەنچىلەر) بىلىنەر - بىلىنمەس يالقۇنجاۋاتقان ئۇچقۇنلارنىڭ ئۇلۇغ ئوتقا ئايلىنىشىغا يول ئېچىۋاتقانىدى. ئەمدىلىكتە مۇھەممەد ئۆزىنىڭ بىلىم كۈچىنى ئۆلچەشنى، ئىمىلەرنى بىلمەيدىغانلىقىنى ۋە مىجەز - خۇلق، مىزاجىنى ئەستايىدىل تەھلىل قىلىشنى بىلەتتى، ھەرقانداق بىراۋنىڭ رەھبەرلىكىسىزمۇ ئۆزىگە يول خەرىتىسى سىزالايدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. مۇھەممەدنى كەلگۈسىدىكى كىلاسسىك ۋە پىشقان ئىسلام ئالىملىرىدىن بىرى بولۇشتىن توسۇۋېدىغان ئىزدىنىشلەرنىڭ مەنبەسىنىمۇ بۇ يەردە ئىزدەش كېرەك. ئىلىمدىكى بۇ قانائەتسىزلىك ئۇنى پەلسەپىگە ئېلىپ باراتتى.

مۇھەممەد ئىلىمنى تېخىمۇ يۇكسەلدۇرۇش ئۈچۈن باشقا يۇرتلارغا سەپەر قىلىش شەرت بولغانلىقىنى تونۇپ يەتكەنىدى. ئۇ بۇ پىكىرىنى دادىسىغا ئېيتقىنىدا، ۋەسىجىنىڭ ئەسكىرى رەئىسى بۇنىڭغا بەك ھەيران قالمىغان بولسىمۇ، ئەمما يەنىلا ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنى ئوغلىغا سۆزلىدى:

— يۇرتىمىزدا جاھالەت تۇمانلىرى يېپىلماقتا، بىز سېنى ئوقۇتقاندا ئىنسانلارنى ئىلىمنىڭ بىلەن ئاقارتىشىڭنى ئۈمىد قىلغانىدۇق.

تىنماي ئۆگىنىش

دەرستىن سىرتقى كۆپىنچە ۋاقىتلىرىنى يايلاقتا ئۆتكۈزگەن مۇھەممەد، تەبىئەت ۋە چەكسىزلىك ھەققىدىكى تەپەككۇرلىرىدىن ئالغان زوقلىرىنى باشقا ھېچنەرسىدىن تاپالمايتتى. تەتىللەردە يېزا بازىرىغا قايتقانلىرىدا روھىنىڭ ئىچ - ئىچىدىن ئېتىلىپ چىققان خەتەرلىك ھەرىكەت ئارزۇسى بىلەن ئاتقا مىنىپ تاغلارغا قاراپ چاپاتتى - چاپتۇراتتى. ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ بۇ دەم ئېلىش ۋە ساياھەتلىرىمۇ بىرەر دەرس ھېسابلىناتتى.

ئۇ ئىمكانقەدەر دىققىتىنى تارتقان نەرسىلەر ھەققىدە چوڭقۇر ئويلانمايلا ئۇنى بىر چەتكە قايرىپ قويمايتتى. مەسىلەن، ئۇ ئات چاپتۇرغاندا بەدىنىنىڭ زور مىقداردا ئېنېرگىيە قويۇپ بېرەلەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، بۇ ھەقتە ئۆزىنى تەپسىلىي كۆزىتەتتى. تېز سۈرئەتتە ئات چاپتۇرغىنىدا، تېزلىك ۋە ئېغىرلىق ھەققىدە تەپەككۇر قىلاتتى. شامالنىڭ يۈزىنى سىيپاپ ئۆتۈشىدەك ھەرىكەتلەرگە ئىلمىي بىر ئاتالغۇ ئىزدەيتتى.

ۋەسىجىنىڭ بۇ كىچىك ئەقلىلىق موللىسى بالاغەتكە يەتكەن ۋاقىتلىرىدا، فارابىنىڭكى بارلىق ئالىملارنىڭ ئۆزگە بېرەلەيدىغانلىرىنى بۇلۇت سۇ سۈمۈرگەندەك ئۆزگە ئالغان ئىدى. ھەممەيلەن ئۇنى پارلاق ئىلىم يۇلتۇزى

ئۆزىنىڭ ئاللاھقا تېخىمۇ يېقىنلاشقانلىقىغا ئىشىنەتتى. مۇھەممەد ئۇنىڭ ئۈچۈن خۇددى كۆز بىلەن كۆرگىلى، قول بىلەن تۇتقىلى بولىدىغان بىر مۆجىزە ئىدى. ئەتراپىدىكى كىشىلەردىن پەرقلىق بولغان ئاللاھ بەرگەن بۇ ئىدراك - ئەقىل كۈچى، كېلەچەكنىڭ ئىلىم داھىيسى بولىدىغان بۇ ياشنى داۋاملىق تاغدەك يۈكسەلدۈرۈپ، ئۇلۇغ ئىبرەت تەشكىل قىلماقتا ئىدى. قىسقىسى مۇھەممەد دادىسى ئۈچۈن پەرزەنتلىكتىن ئارتۇقراق بىر بارلىق ئىدى.

— مەن سېنى چۈشىنىمەن، ئوغلۇم! ئەقلىمۇ سېنىڭ ئېيتقانلىرىڭنى توغرىغا چىقارماقتا. ئەمما كەل، كۆرگىن، قەلبنى كۆر، چۈنكى قەلب توغرىدىن بەكرەك سۆيگۈنىڭ. بەلكى ئاجىزلىقنىڭ يېنىدا تۇرغۇچى... بەلكى ئانائ بىلەن ئىككىمىز شەخسىيەتچىلىكىمىز تۈپەيلى سېنى قويۇۋەتمىگەندىمىز، ئەمما ئاللاھ بىلىدۇكى، سەن بىز ئۈچۈن جانلىق ئاگاھلاندۇرغۇچىسەن، بىزنى دائىم يۈكسەكلەرگە باغلاپ تۇرغان بىر مۆجىزە. قاچانكى ئۆلۈمنى ئەسكە ئالساق، چەكلىك ھاياتتا پانى ئىكەنلىكىمىزنى ئەسكە ئالىمىز ۋە قاچانكى سېنى كۆرسەك، ئاللاھنىڭ نېمىلەرنى يارىتالايدىغانلىقىنى ئەسلەپ قەلبىمىزنى ساپلايمىز. سەن بىزنى كىبىردىن ساقلايسەن، ئۆز - ئۆزۈمدىن سورايمەن: سەنسىزلىككە چىدىيالمايمىز، دەپ قورقۇۋاتامدۇق؟ نەتىجىدە ئايرىلىش ھەسرىتى بىزگە دىنغا خىزمەت قىلىشنى ۋە ئاللاھ رازىلىقى ئۈچۈن غەيرەت قىلىشنى ئۇنتۇلدۇرماقتا.

— بىلىمەن دادا، ئەمما مەن بىلىمسىزلىكىمنىڭ دەرىجىسىنى ئەمدىلەتىن ھېس قىلىۋاتقان بىرى، ئۆزۈمدە كىشىلەرگە ئۆگەتكۈدەك بىرەر نەرسىنىڭ بارلىقىنى كۆرمىدىم ۋە ئېھتىياجلىق شۇ بىلىملەرنى بۇ ئەتراپلاردىن تاپالمايۋاتىمەن. مەن بىلگەن نەرسىلىرىمنى ھەركىم بىلىدىغان ئاددىي نەرسىلەردەكلا ھېس قىلىۋاتىمەن ۋە ئۆزۈمنى قورقۇنچ بىر قۇرغاقلىق ئىچىدە ھېس قىلىۋاتىمەن. خوراسانغا بېرىش ئىشتىياقى مېنى ئولتۇرغۇزمايۋاتىدۇ، ئەللامىلەرنى تونۇش، ئۇلاردىن ئىلىم ئېلىش لەززىتى ئۇيقۇلىرىمنى قاچۇرىدىغان بىر ئارزۇغا ئايلاندى. سىزدىن كۈتىدىغىنىم دادا، مېنى ئاتىۋېتىڭ، ئىسلامغا ۋە ئىنسانلىققا ئاتىۋېتىڭ. بىر ئەۋلادىڭىزنى ئاتىغاندەك ئەمەس، بەلكى بىر مال - مۈلكىڭىزنى ئاتىغاندەك ئاتىۋېتىڭ، بېغىشلىۋېتىڭ دادا!...

ۋەسجىنىڭ دىن ۋە ئىلىم ئاشىقى بۇ ئەسكەر دادا ئوغلىنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنەتتى، ئەمما ئوغلىدىن ئايرىلىشنى خىيالىدىن ئۆتكۈزسىلا يۈرىكى سىقىلىپ ئاغرىيتتى. ياش مۇھەممەد ئۇنىڭغا باشقا پەرزەنتلىرىدىن تولىمۇ پەرقلىق كۆرۈنۈپ، ئۇنى ئاللاھنىڭ ئۆزىگە بەرگەن كاتتا نېمىتى دەپ بىلەتتى. بۇنداق بىر ئالاھىدە زېرەك، ئەقىللىق بىرىنىڭ يېنىدا داۋاملىق تۇرۇشىنى ئېتىقادىنى كۈچلەندۈرۈپ تۇرىدىغان بىر ئالامەت دەپ ھېسابلايتتى. تارخان ئوغلى مۇھەممەدنى ئۆزىنىڭ دۇئالىرىنىڭ قوبۇل بولغانلىقىنىڭ روشەن دەلىلى دەپ قاراپ، ئۇنى ھەربىر كۆرگىنىدە كۆپ ھەمدۇ - سانا ئوقۇيتتى، بۇنىڭلىق بىلەن

قىلغىنىدىن كېيىن:

— قۇرئان كەرىمنى چۈشىنەلمەيۋاتسام، دادا، — دېدى. دادىسى چەكسىز ھەيرانلىق ئىچىدە:

— سەن چۈشەنمەيۋاتامسەن، — دەپ سورىدى.

— شۇنداق، دادا. تەپسىرلەر بىلەنمۇ قانائەتلەنمىدىم.

— لېكىن تەپسىر ۋە ھەدىسنىڭ باياتلىرى ھاياتىمىز ۋە ئاخىرەتلىكىمىزنى ئورۇنلاشتۇرۇشىمىزغا يېتىدۇ، بىز مۇشۇ بويىچە قوبۇل قىلدۇق ۋە ھېچ زىيىنىنى كۆرمىدۇق.

— شۇنداق، بۇگۈنگە يېتىدۇ. ئەمما قۇرئان كەرىم ئەتىلەر ھەققىدىمۇ سۆزلەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە قۇرئان كەرىم ھاياتىمىز ۋە ئاخىرىتىمىزنىلا ئەمەس، بەلكى مېڭىمىزنىمۇ تەرتىپكە سالىدۇ. لېكىن بۇ قانداق، قايسى شەكىلدە بولىدۇ؟ بۇنى قەيەرلەردە سۆزلەيدۇ؟ بىلمەمدۇق، ئىزدەنمەمدۇق؟

ئىزتىراپلار

ياش مۇھەممەد ئالىيجاناب ۋە چوڭقۇر خىجىللىقتىن قىزىرىپ كەتتى. دادىسىنىڭ چىن كۆڭلىدىن چىققان تەرىپلىرى ئۇنى تىترەتمەكتە ئىدى. بۇ تەرىپلەر بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ قەلبىگە يوشۇرۇنغان بىر قورقۇنچىغا چىراق تۇتۇۋاتاتتى:

«ئەجىبا مەن پەقەت شۆھرەت قوغلىشىۋاتامدىغاندىمەن، قەلبىمنى ئۇرغۇتىۋاتقىنى باشقىلار يېتەلمەيدىغان بىر مەرتىۋىگە ئېرىشىش قىزغىنلىقىمۇ؟»

ئۆزىدىن تەكرار - تەكرار سورىغان بۇ تورلۇق سوئاللارنى يەنە ئەندىشە ئىچىدە ئەسلەپ، دادىسىغا شۇنداق دېدى:

— ماڭا دۇئا قىلىڭلار، بولامدۇ؟! ئىلىمگە بولغان بۇ قىزغىن تەشنالىقىم مېنى قورقۇتماقتا، زەھەرلىك نەرسىلەرنىڭ قەلبىمنى ۋە كاللامنى بۇلغاش ئەندىشىسى كېچىلىرى مېنى دىر - دىر تىترەتكەندە، دائىم سىلەرنىڭ دۇئايىڭلارغا ئېشىنىپ ئۆزۈمنى تەسكىن تاپقۇزماقتىمەن.

بۇ چاغدا دادىسىمۇ ئۆزىنىڭ تىلغا ئالالمىغان ئەندىشىسىنى ئىپادىلەشكە تىرىشتى:

— قۇرئان كەرىمدىن يىراقلاشمىساڭلا ساڭا ھېچ ئىش بولمايدىغۇ...

بۇ ياش موللا چوڭقۇر خىيال ئىچىدە ئازغىنە سۈكۈت

داۋاملاشقان بۇ يوقلاشنى توگمتىپ ئۆيگە قايتقىنىدا. ئانىسى يىغلاپ ئولتۇراتتى.

— مەن بىلەن كۆڭۈلسىز هالەتتە خوشلاشماقچىمۇسىز. جېنىم ئانا؟

— مەندە قايسى كۆڭۈل بولسۇن. ئوغلۇم؟

— ياق ئانا. مەن كۆڭلۈمنىڭ بۇ يەردە قېلىشىنى مەقسەت قىلىۋاتىمەن. سەن بۇنداق يىغلىساڭ مەن هەرگىز كۆڭلۈمنى ئۆزۈم بىلەن بىللە ئېلىپ ماڭالمايمەن. كۆڭلۈمنى بىللە ئالالمىسام. يولغا چىققان بۇ سەپىرىمدىن ماڭا نېمە خەير كەلسۇن؟!

كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلۇۋاتقان بۇ ئانا ئوغلىغا ئۆزۈندىن - ئۆزۈن سەپسالغاندىن كېيىن. ئېيتتى تۇرۇپ:

— باشقىلار ساڭا هەسەت قىلىدۇ. كۆزى كىچىكلىك قىلىدۇ. ئوغلۇم. ئاخشام كۆرگەن چۈشۈمنى ياخشىلىق دەپ هېس قىلالىسام كاشكى!

— خەيرلىكتۇ ئىنشائاللاھ. جېنىم ئانا؟

— خەيرلىك بولۇشىنى تىلەيمەن. بىر تۆگە بىلەن ئۇچۇۋاتاتتىڭ ئوغلۇم. بىر يەردە گوياكى بىرساراي باردەك. سەن ئۇ يەرگە بارماقچى بوپسەن. تۆگىنىڭ قاناتلىرىدا خەتلەرنى. چوك - چوك ئىشارەتلەرنى كۆردۇم. قۇرئان كەرىمنىڭ خېتىغا ئوخشىمايتتى. ئاندىن قاناتلار بۇ خەتلەر بىلەن تىلىنىپ يىرتىلىشقا باشلىدى. تۆگىمۇ چۈشۈپ كېتەيلا دەپ قالدى. مۇشۇ ۋاقىتتا ئويغىنىپ كەتتىم.

ماددى ۋە پىكرى ئايرىلىش

مانا بۇ نۇقتىدا دادا ـ بالا ئارىسىدا يول پەرقى شەكىللىنىدۇ. ئەسلىدە بۇ فارابىي بىلەن ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكى ئەھلى سۈننەت ئۆلىمالىرى ئارىسىدىكى پىكىر پەرقى، ئەمما ھازىرقىسى بولسا، جانلىق بولغان دادا ـ بالا ئارىسىدىكى پەرقلىنىش ئىدى. دادىسى تەۋەككۈل ۋە تەسلىمىيەت بىلەن ئەندىشىگە تولغان ھەيرانلىق ئىچىدە ئوغلىغا قارىماقتا. ئوغلى تەرەددۇت ۋە تەپەككۇر بېسىمى ئىچىدە شۈبھىگە تولغان ئىنتىلىشىدە دادىسىغا ئېگىلمەكتە. ھەر ئىككىسى قارشىسىدىكىگە ئۆز شەرتلىرىگە كۆرە ھۆرمەت كۆرسەتمەكتە، ئەمما ئوخشاش بىر پوزىتسىيەنىڭ ئىمكانسىزلىقىنى ھېس قىلىپ، ئېغىر ئازاب ئىچىدە ئايرىلىشقا ھازىرلىناتتى. ماددىي ئايرىلىشتىن ئىلگىرى، ھېس ۋە چۈشەنچە ئايرىلىشى ئۇلارنى بىر ـ بىرىدىن ئاجراتماقتا ئىدى. لېكىن بۇ ئايرىلىشتا ئاغرىنىش يوق، ئاخىرقى سۆزلىشىش ھەر ئىككىسىگە بۇ ھەقىقەتنى ھېس قىلدۇرغانىدى. ۋەسىج بازىرى ئۆزىنىڭ ئەڭ كاتتا پەرزەنتىنى ئۇزۇن سەپەرگە ئۇزىتىش ھارپىسىدا ئىدى.

ئايرىلىش مىنۇتلىرى يېقىنلاشقاندا، ياش مۇھەممەد بازاردىكى بارلىق چوڭلار ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنى بىر ـ بىردىن يوقلاپ، ئۇلاردىن رازىلىق ئالدى. كېچىگىچە

ۋە بىلىم ئېمىتى بىلەن شەرەپلەندۈرۈلگەنلەر پەقەت چۈشلەر بىلەن ئىمتىھان قىلىناتتى. ئىلھام ئالىملار ئۈچۈن تۇزاق بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. شۇڭا ئۆزىنىڭ بىلمەيدىغانلىرىنى ھېس قىلالايدىغان پىشقان ئىنسانلار «ئاقىلانىلىك» دېگەن يول باشلىغۇچىنىڭ رەھبەرلىكىدە ھەرىكەت قىلاتتى. ئۇلار ئۈچۈن چۈش ۋە ئىلھامنىڭ چوقۇم بىر قىممىتى بار. مۇشۇنداق قارىغىنى ئۈچۈن ئۇ ئانىسىنىڭ كۆرگەن چۈشىنى ئۆزى كۆرگەن بولسىدى، بۇنچە ئويلىشىپمۇ كەتمىگەن بولاتتى. ئەمما بۇ يەردە چۈشنى كۆرگۈچى ئىلھام ياردىمى ئالالايدىغان بىرى. ھەم بۇ يەردىكى ئوبيېكت ئۆزى. بۇ نۇقتىغا كەلگەندە ئىشلار مۇرەككەپلىشىدۇ. مەسىلەن، ئۇ ئانىسى ئۈچۈن ئۇ چۈشكە ئېتىبار بېرىشنى توغرا دەپ قارىغان بولسا (ئىلگىرىكى قانائەت كەلتۈرگەن تەرەپلىرى ئەلۋەتتە ئۇنى تەقەززا قىلىدۇ)، ئۇ ھالدا ئىشنىڭ ئاخىرى ئۆزى ھېلىقى خەتەرگە يولۇققانغا قەدەر بارىدۇ. بۇنداق بولغىنىدا، ئەقىل ۋە بىلىم ساھىبى بولغانلار چۈش ۋە ھەرخىل ئىلھام مەنبەلىرىگە ئېتىبار بەرمەيدۇ، دېگەن كۆز قارىشى ئاغدۇرۇلىدۇ.

ياش مۇھەممەد تاڭغا قەدەر ئۇخلىيالمىدى. ئەمدى كۆزى ئۇيقۇغا بارايدىغاندا ئەزان چىقتى - دە، ئۇ ئىرغىپ قوپۇپ تاھارەت ئېلىپ، مەسجىدكە قاراپ ماڭدى. نامازدىن كېيىن قايتىپ ئۇخلىمىدى. سەپەر ۋاقتى كەلدى، ۋەسىج ئاھالىسى تولۇق ئويغانمىغانىدى. ئۇ دادىسى ۋە ئانىسى بىلەن يەنە بىر قېتىم كۆرۈشۈپ،

مۇھەممەد داڭ قېتىپ تۇرۇپلا قالدى. گوياكى ئۇ بۇ چۈش ئىپادىلىمەكچى بولغان خەتەرنى بۇنىڭدىن بۇرۇن ھېس قىلغاندەك قىلاتتى. ئانىسىغا چاندۇرماسلىق ئۈچۈن زورىغا كۈلۈمسىرەپ:

— تەقدىردە پۈتۈلگىنى نېمە بولسا شۇ، جېنىم ئانا.

ئانا بۇ ھەقتە داۋاملاشتۇرمىدى. ئوغلىنىڭ كۆڭلىنى تېخىمۇ پەرىشان قىلماسلىق ئۈچۈن كۆزلىرىنى ئۇنىڭدىن ئېلىپ قاچاتتى. ھەتتا پۈتۈلگەن بۇ ئايرىلىش ئالدىدا چۈشىنى ئوغلىغا ئېيتقانلىقىغىمۇ پۇشايمان قىلدى. مۇھەممەد خۇپتەن نامىزىغا يېتىشىش ئۈچۈن ئانىسىنىڭ يېنىدىن ئايرىلدى.

......

خېلى كەچكىچە دادىسى بىلەن مۇڭداشقان مۇھەممەد، ئۇخلاشتىن ئىلگىرى ئانىسىنىڭ كۆرگەن چۈشىنى قايتىدىن ئويلاشقا باشلىدى. كىچىكىدىن باشلاپ ئىلھامدىن بەكرەك مۇھاكىمىگە ئەھمىيەت بېرىش خاراكتېرىگە ئىگە بولۇشىغا قارىماي، ئانا يۈرىكىگە چۈشكەن ئۇ ئەنسىزلىككە پەرۋا قىلماسلىققا شۇنچە تىرىشسىمۇ كار قىلمايۋاتاتتى. ئۇ دائىم ئۆزى كۆرگەن چۈشلەرگە ئېتىبار بەرمەي، ئەكسىچە باشقا قەلبى پاكىز دەپ قارالغان كىشىلەرنىڭ ئۇيقۇدا ئىشارەت - بېشارەتلەر ئالالايدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. فارابىيغا كۆرە ئىلىم - بىلىم يولىدا يېتىشكەنلەرگە ئىلھام يولى بىلەن ياردەم قىلىشقا بولمايتتى، ئەكسىچە ئەقىل

ئىنسانلار سىياسىي مۇقىملىق بىلەن بىرگە دىنىي بىرلىكنى ئېغىر دەرىجىدە زىيادە قىلىپ، مۇسۇلمانلار زېھنىيىتىدە چوڭقۇر داۋالغۇشلارغا يول ئاچقانىدى. مەزھەپ توقۇنۇشىنىڭ بۇنداق ئېغىر ھالغا كېلىشى ياش فارابىينىمۇ دىلغۇللۇققا سېلىپ قويدى. يېزا - بازارلاردا تارقىلىپ كېڭىيىشكە باشلىغان، بارغانچە سۈننىيلىكتىن تولۇق قېيىپ - ئاجرىلىپ چىققان شىئە مەدەنىيىتى، پەرقلىق دۇنيا قارىشى بىلەن ئىسلامىي بىرلىكنى يارا قىلىۋاتاتتى. بۇ ئەھۋال مەزھەپلەرنىڭ پەيدا بولۇشىدىن كېيىن يېڭىدىن بىر پەلسەپۋى قالايمىقانچىلىقنى مەيدانغا كەلتۈرمەكتە. سۈننىي مەزھەپ پىرىنسىپلىرىدىن ئۇ ياكى بۇ سەۋەبلەر بىلەن قاچقانلار سىياسىي قۇتراتقۇلۇقلارنىڭ تەسىرىدە ئىسلامغا ئىككىلىنىش نەزىرىدە قاراشقا باشلىدى. سۆيگۈ ۋە نەپرەت رادىكاللىقلىرى ئەمدىلىكتە بىر - بىرىنى «كاپىرلىق» بىلەن تۆھمەت قىلىشتەك قىزىل سىزىققا يەتتى. ھۆر - ئەركىن چۈشەنچىلەر زامان - زامان ھېسسىي ئامىللار ۋە بەزىدە پەقەتلا سىياسىي سەۋەبلەر بىلەن نۇرغۇنلىغان ئەقلىنى قۇرئان ۋە سۈننەتنىڭ سىرتىدىن رېتسىپ ئىزدەشكە ئادەتلەندۈرمەكتە ئىدى. فارابىي مۇشۇنداق بىر ۋەزىيەت ۋە مۇھىت ئىچىدە بىر تەرەپتىن ئىسلامىي ئىلىملەرنى ئۆگەنسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئېتىقاد ۋە چۈشەنچە قالايمىقانچىلىقىغا چارە ئىزدەيتتى. مۇسۇلمان دەپ قارالغان نۇرغۇن بىلىملىكلەرنىڭ قۇرئان ۋە سۈننەت ھەققىدە بۇنداق ئىختىلاپ ۋە ئايرىلىشقا چۈشكىنىگە كۆرە، بۇ ئىككى مەنبەنىڭ سىرتىدا قانداق بىر ھەل

فارابقا قاراپ يول ئالدى.

فارابتا ئۆزى ئوقۇپ يېتىشكەن مەدرىسىدىكى ئۇستازلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ مۇڭداشتى. مەقسەت بۇ يەردە بىر نەچچە كۈن تۇرۇپ، ئاندىن بۇخاراغا قاراپ ئاتلىنىش ئىدى. فارابتا بىر موللا ئاغىنىسىنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولغاچ بىر تەرەپتىن بۇخاراغا مۇناسىۋەتلىك مەلۇماتلارنى توپلىسا، يەنە بىر تەرەپتىن باغداتقا ئەۋەتىش ئۈچۈن ئۆزىگە يېقىن بىر مۇھىمراق كىشىنى ئىزدەۋاتاتتى. ئەمما بۇ ئىككىنچى ئىشىدىن بىرەر نەتىجە ئالالمىدى ۋە ئۈچ كۈندىن كېيىن بۇخاراغا قاراپ يولغا چىقتى.

بۇخارا ۋەسىجلىك بۇ ياش ئالىم ئۈچۈن يېڭىچە بىر ھايات ئىدى. ھەر ۋاقىتتىكىگە ئوخشاش بۇخارا يەنىلا ئىلىم ۋە تەسەۋۋۇپ مەركەزلىرىدىن بىرى ئىدى. بىر تەرەپتە زامانىسىنىڭ ئەڭ كاتتا فەقىھلىرى مىڭلىغان ئىلىم ئاشىقى ياشلارنىڭ مېڭىسىنى تولدۇرسا، يەنە بىر تەرەپتە ۋەلىلەر مىڭلارچە دەرۋىشلەرنىڭ كۆڭۈللىرىنى ئىبرىتمەكتە ئىدى.

فارابىي بۇ يەردە بىر مەزگىل ئوخشىمىغان ئالىملاردىن دەرس ئالدى، ئەمما تەسەۋۋۇپقا پەقەتلا يىراقتىن نەزەر سېلىش بىلەنلا كۇپايىلەندى. بىر - ئىككى شەيخنىڭ سۆھبەتلىرىگە بارغان بولسىمۇ، ئەمما تولۇق بىر قايىللىق ۋە ھەيرانلىق قوزغىيالمىغاچ قايتا داۋاملاشتۇرۇشنى زۆرۈر دەپ قارىمىدى.

بۇ ۋاقىتلاردا نەجەف ۋە بۇخارادىكى شىئەلەر قوزغىغان

پاراسەتنىڭ تۆرتكىسىدە مەلۇم دەرىجىدە پەلسەپە بىلەن ھەپىلىشىشكە باشلىغان بولدى.

قىلىش ئاچقۇچى تېپىش مۇمكىن؟ بۇ ئاچقۇچ ھەم قۇرئان ۋە سۈننەتنىڭ سىرتىدا بولىدۇ ھەم ئۇلارغا قارشى كەلمەيدۇ ۋە ئىسلامىي ئۇسلۇبنى تەشكىل قىلىدۇ...

بۇ تۇردىكى ئىزدىنىش ۋە چۈشەنچىلەر بۇخارادىكى ۋاقىتلىرىدىلا فارابىيدا ئەقلىيچىلىكنىڭ تۇنجى يالقۇنجىسىنى تۇتاشتۇرۇشقا باشلىغانىدى. ئەمدى ئۇ قۇرئان ۋە سۈننەت، ئۇممەتنىڭ ئىجماسى، فەقىھلەرنىڭ قىياسى قاتارلىق تۆت ئاساسىي مەنبەنى ئەقىل بىلەن كېلىشتۈرۈپ، ئىختىلاپلارنى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيەدە ھەل قىلىشنىڭ مۇمكىنچىلىكىگە تولۇق ئىشەنمەكتە ئىدى. ھازىردىن باشلاپلا بۇ ھەقتە ئۆزىنى قايتا - قايتا سىنىدى، سۈننىيلەر بىلەن باشقا تەرەپلەر ئارىسىدىكى بىر قىسىم چوڭ مەسىلىلەر ھەققىدە كاللا قاتۇرۇپ، ھۆكۈم چىقىرالايدىغانلىقىنى ئىسپاتلىغۇدەك نەتىجىلەرگە ئېرىشتى. ئۇ يەنە ھازىردىن باشلاپلا، بىلىم (بىلگە تۇرلىرى بىر - بىرىدىن توغرا پەرقلىنىپ، مۇھىملىق دەرىجىسىگە قاراپ باھالانسا، نۇرغۇن پەرقلىق چۈشەنچىلەر ئەمدى دۈشمەنلىكنىڭ سەۋەبى بولۇپ قالمايدۇ، دەپ ئويلايتتى. ئۇنىڭ بۇ خىل ئۇمىدۋارلىقىنىڭ سەۋەبى بىرسى، ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسى بولسا، يەنە بىرى، بارلىق بۇ قالايمىقانچىلىقتا سىياسىي قۇتراتقۇلۇقلارنى قاتمىغانلىقى ئىدى.

قىسقىسى، گەرچە فارابىي تېخى پەلسەپە ئوقۇپ باقمىغان ۋە ئىسلامدا پەلسەگە ئېھتىياج تۇغۇلمىغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ۋەزىيەت ۋە ئۆزىدىكى ئەقىل -

مۇھەممەد دەپ ئاتالغان، ئەمدى بۇخاراغا كەلگىنىدىن كېيىن فارابىي دەپ ئاتىلىشقا باشلىدى. بۇ يەردىمۇ ئۇنىڭ ئىچ - ئىچىدىن چىققان يالغۇزلۇقى داۋاملىشىپ باردى. ئەتراپىدىكىلەر فارابىينىڭ ئۆزلىرىدىن پەرقلىق چۈشىنىشى ۋە ئوخشىمىغان پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشىنى كىبىرلىك ھېسابلىماي، پەرقلىق قاراش ۋە مۇھاكىمە ئۇسلۇبىغا باغلاپ چۈشىنەتتى. ۋەسىجدە ۋە فارابتا يېرىم ساراڭدەك بىلىنگەن جىمغۇرلۇق ۋە ئىچىگە بېكىنىش، بۇخارادا ئاز - تولا بولسىمۇ «پىكىر زاھىتلىقى» دەپ ھۆرمەتلىنىۋاتاتتى. ئەلۋەتتە بۇ يەردىمۇ فارابىيغا ھەسەت قىلىدىغانلار يوق ئەمەس ئىدى. لېكىن ئۇلار بۇ ئۆتكۈر ئەقىل ئىگىسىنى ئوچۇقتىن - ئوچۇق تەنقىد قىلغۇدەك تۈزۈك باھانە تاپالمايۋاتاتتى. چۈنكى ئۇلار نە فارابىنىڭ ئاڭ ۋە چۈشىنىشىدىكى پەرقلەرنى ئەيىبلىگۈدەك چۈشىنەلەيتتى، نە ئۇنىڭ شەخسىي تۇرمۇشىدىن بىرەر قۇسۇر تاپالايتتى. فارابىي كىچىكىدىن باشلاپلا يۈكسەك ئەخلاق - پەزىلەتتە باشقىلارغا ئۈلگە بولغۇدەك يېتىشكەن بالا. يۇقىرى زېھنى قۇۋۋەتكە ئىگە بالىلارنىڭ ياشلىق دەۋرى ۋە ھەتتا پىشىپ يېتىلگەن يېشىدىمۇ خالىي بولالمايدىغان تەنتەكلىكتىن ئۇنىڭدا ئەسەر يوق. بۇنداق يۈكسەك ئەقىلگە ساھىب بالىلارنىڭ كۆپىنچىسى ياشلىق دەۋرگە كەلگەندە، مۇۋەپپەقىيەت تۇيغۇسى ئۇلارنى دەرىجىدىن تاشقىرى شەخسىيەتچىلىككە يېتەكلەپ، ئۈستىگە يامىشىش، بەسلىشىشلەرگە ئېلىپ باراتتى. بىر تەرەپتىن قارىسا ئۆزۈرلۈكتەك كۆرۈنىدىغان بۇنداق بىر كېسەلدىن خالىي بولغان فارابىي ھېچ

پەلسەپە بىلەن تونۇشۇش

دەل مۇشۇ پەيتلەردە ئۇ ئۆزىگە ئامانەت قىلىپ قالدۇرۇلغان قەدىمكى يۇنان پەلسەپىسى مۇجەسسەملەنگەن بىر قىسىم كىتابلارنى ئوقۇپ چۈشىنىش ئۈچۈن زور كۈچ سەرپ قىلدى. بۇ چاغقا كەلگۈچە ئۆگەنگەن نەرسىلىرىنى هېچ قىينالماي ئاسانلا چۈشىنەلىگەن بۇ ئادەتتىن تاشقىرى ئەقىل، بۇ قېتىم ئاز بولسىمۇ قىيىنچىلىققا يولۇقتى، بۇ قىيىنچىلىق ئۇنىڭغا: «ھەببەللى، مەن دېگەن بىلىم مانا بۇ» دېگۈزدى.

هازىرغا قەدەر ئوقۇغان كىتابلىرىدا بۇ ئەسىرلەردىكى مەسىلىلەرنىڭ ئوخشىشى هېچ يولۇقمىغانىدى. بىر قاراشتا بۇ ئەسىرلەردىكى مەسىلىلەر ناهايىتى كېرەكسىز، ئەھمىيەتسىزدەك تۇرسىمۇ، ئەمما ئۇلار ھەققىدە ئويلىنىش ئارقىلىق ئاساسىي تەپسىلاتلاردىن كائىناتنى چۈشىنىدىغان بىر مەرىپەت چىقىرىش ئىشەنچىنى كۈچلەندۈرمەكتە ئىدى. دەسلەپكى كۈنلەردىكى قىيىنچىلىقلار ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، بۇ تۈردىكى مەسىلىلەر ھەققىدە ئويلىنىش ئۇنىڭغا بۇرۇنقى ئوقۇشلىرىدىنمۇ بەكرەك زوق بېرىدىغان بولدى. ئەتراپىدا تۈزۈك بىرەرىنىڭ بۇنداق مەزمۇنلارغا قىزىقىپ قالمىغانلىقىنى بىلىش ئۇنىڭغا سۆيۈنچ ئارىلاشقان غۇرۇر ھېس قىلدۇردى.

ۋەسىجلىك بۇ «كىچىك ئاقىل» كېيىنچە ياش

دەپ قارايتتى، فارابىيمۇ ئەتراپىدىكىلەرنىڭ ئۆزىنى شۇنداق ئويلىشىدىن راھەتسىزلىك ھېس قىلمايتتى ۋە ئېتىقادلىق بىر دىنىي ئالىمنىڭ دائىم ئېغىر بېسىقلىق بىلەن ھەرىكەت قىلىشى كېرەكلىكىنى مۇھىم دەپ بىلەتتى. نېمىشقىكىن، ئۇ ئارىلاپ - ئارىلاپ تاغلارغا. يايلاقلارغا بېرىپ گۈزەل تەبىئەتكە ناخشىلار ئېيتاتتى. قەلبىدىكى چوڭقۇر سەنئەت مەنبەسى ئۇنىڭ يالغۇزلۇقىغا بىردىنبىر ھەمراھ ئىدى. نەزەرىيە جەھەتتىنلا ئەمەس. بەلكى ئاددىي قول ھۈنەر ئىشلىرىغىمۇ ماھىر بولغان فارابىي، كىچىك پىچىقى بىلەن ھەرخىل ئويۇنچۇق ۋە باشقا نەرسىلەرنى ياساپ ئوينايتتى. شۇنداقلا، ئۆزىدىن ئىلگىرى ھېچكىم بىلمىگەن ھەرخىل ئاۋازلارنى چىقىرىدىغان كىچىك چالغۇلارنى ياساش، ئۇنىڭ ئەڭ كۆڭۈللۈك ئويۇنلىرىدىن بىرى ئىدى. شەھەرگە كىرگەنگە قەدەر قەلبىدىكى مېلودىيەلەرنى چېلىپ، تۇيغۇسىدىكى مۇزىكىنى تاپقانغا قەدەر چالىدىغان تال نەيلەرنى ياسايتتى. بۇ تۇردىكى ئويۇنلار بىر تەرەپتىن ئۇنى ئارام ئالدۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ مۇزىكا بىلىمىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشىغا پايدىلىق بولاتتى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئاتاقلىق ئالىم بولغۇسى فارابىي، ھازىرغىچە ھېچكىمدىن دەرس ئالماي تۇرۇپ، مۇزىكا ساھەسىنىڭ قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىپ ئۆگىنىۋاتاتتى. بەزىدە يېڭى ياسىغان چالغۇلىرىنىڭ چىقارغان ئاۋازلىرىنىڭ پەرقى ھەققىدە سائەتلەرچە ئويلىنىپ، ماتېماتىكىلىق ئىپادىگە چۈشكىدەك قائىدىلەر ئىزدەيتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسىنى پەقەت ۋە پەقەت يالغۇز قالغانلىرىدىلا قىلىپ،

بىر ۋاقىت ئۆتكۈر زېھنىنى بۇنداق خەتەرلىك يوللارغا سەرپ قىلمىدى، دېمەك، ئۇنى زامانداشلىرىدىن پەرقلىق چۈشەنچىلەرگە ئېلىپ بارغان نەرسە «تۇنجى» بولۇش ياكى «ئەڭ ئۈستۈن» بولۇش ئەمەس ئىدى. ھېچ بولمىغاندا، كاللىسىغا مۇشۇنداق خىياللار كەلسىمۇ، كەسكىن ھالدا ئىچىگە سېلىپ يىغىشتۇرۇۋېتەلەيتتى. دائىملا بىر قانائەتسىزلىك ئىچىدە كۆرۈنگەچكە، ئۇنىڭ ئىزدىنىشلىرىنى كېسەل بىر روھنىڭ تىركىشىشى دەپ قوبۇل قىلغانلارمۇ يوق ئىدى. ئۇنىڭ مېڭىسىدە شۇنداق قاتتىق بىر ئاغرىق باركى، ھەرقانداق ئۆتكۈنچى بىر ھەۋەس ئۇنى بىر ئاز بولسىمۇ راھەتلەندۈرەلمەيتتى. ياش ئىدى، كېلىشكەن ئىدى، يىگىتلىك جۇشقۇنلۇقى ئۇرغۇپ تۇراتتى، ئەمما نە ئەمەل - مەنسەپ، نە تويماس شەھۋەت ئۇنى ساپ ھەقىقەتنى ئىزدەشتىن توسۇپ قالالمايتتى.

بۇخاراغا كەلگەنگە قەدەر ھېچكىم فارابىينىڭ يالغان سۆزلىگىنىنى ئاڭلاپ، كۆرۈپ باقمىغان، نە قەدەر كۈشكۈرتىلسىمۇ ھېچ بىراۋنىڭ زىيىنىغا سۆز قىلمايتتى. يول يۈرگەندە دائىم بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ماڭاتتى، كۆز قاماشتۇرغۇچى گۈزەللەرنىڭ ناز - كەرەشمىلىرى بىلەن ھەق يولىدىن ئازمايتتى. ھالبۇكى، فارابىينىڭ ئىلگىرى - كېيىنكى ئالىملار ئىچىدە ھېس - تۇيغۇ جەھەتتە ئەڭ جۇشقۇنلىرىدىن بىرى ئىكەنلىكىدە شۈبھە يوق ئىدى. قەلبىدىكى يۈكسەك دولقۇنلار يۈز - كۆزىدىن ئاسانلىقچە بىلىنىپ تۇرمىغاچقا، كۆپىنچىلەر ئۇنى پەقەتلا چۈشىنىش - مۇھاكىمىگە بەند ئىنسان

كۈتۈپخانىلارنى كېزىش

فارابىي بىر قانچە يىل بۇخارادىكى ئالدىنقى قاتاردىكى ئالىملارنىڭ دەرسلىرىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇردى. ئەگەر ئۆزى بىلمەيدىغان بىرەر نەرسىنى بىلگۈچى ئۇچراپ قالسا، كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر بىلمىگىنىنى بىلىش ئۇچۇن ئۇنىڭدىن سورايتتى. ئەمدىلىكتە ئۇ پەقەت ئەللامە ـ ئالىملاردىنلا ئەمەس، كارۋانلاردا ئۇچراپ قالغان يولداردىنمۇ بىر نەرسىلەرنى ئۆگىنەتتى. ئۇ «ئىلىم خىتايدا بولسىمۇ بېرىپ ئۆگىنىڭلار!» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزنى ئۆزىنىڭ ئىلىم يولىدىكى تەلىماتى قىلىپ بەلگىلىگەن بولۇپ، ئىلىم ئۆگىنىش ئۇچۇن ھەرقانداق جاپالىق، خەتەرلىك يول بولسىمۇ ئاتلىنىشقا ھەر زامان تەييار ئىدى. لېكىن ئۇ يەنە بىر مەزگىل بۇخارادا قېلىپ، بۇيەردىكى بىلىم خەزىنىلىرىنى توپلاشنى قارار قىلدى ۋە بۇ سەۋەبتىن ئالدىغا كەلگەن بەزى پۇرسەتلەرنىمۇ رەت قىلىپ، ئىزدىنىشىنى داۋاملاشتۇردى. بەلكى ئۇ قايتا يېنىشى بولمىغان بۇ ئايرىلىشنى بىر ئاز بولسىمۇ كېچىكتۈرۈۋاتقاندەك ئىدى.

بۇ يەردە بىر تەرەپتىن ماتېماتىكا بىلىمىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشقا تىرىشقان فارابىي، شەھەردىكى كۇتۇپخانىلاردا مەۋجۇت بولغان بارلىق كىتابلارغا بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ، مۇھىم دەپ قارىغانلىرىنى تەرتىپ بويىچە ئوقۇپ، كۆپىنچىلىرىدىن خاتىرە قالدۇرۇپ ماڭغان بولۇپ،

باشقىلارنىڭ ئالدىدا ئۆزىنىڭ بۇ تەرەپلىرىنى ئاشكارىلاشنى خالىمايتتى. چۈنكى ئۇ بۇ تۇردىكى كۆڭۈل ئېچىشلارنى باشقىلارنىڭ ئۆزىگە مۇناسىپ ئەمەسلىكىنى ۋە بۇ سەۋەب بىلەن نۇرغۇن ئۇششاق - چۈششەك گەپ - سۆز پەيدا بولىدىغانلىقىنى بىلەتتى. بىر قارىماققا ئاددىيدەك كۆرۈنگەن بۇ ئىزدىنىشلەر ئەسلىدە، ناھايىتى چوڭ مۇزىكا ساھەسىدىكى يېڭى - يېڭى ئىجادىيەتلەرنىڭ يىلتىزى - باشلانغۇچى ئىكەنلىكىنى كۆپىنچىلەر بىلمەيتتى. فارابىي ھازىرچە كىشىلەرنىڭ ئۆزىنى بىر دىنىي ئالىم ۋە ئازراق پەلسەپە بىلىدىغان كىشى دەپلا تونۇشىنى ئۈمىد قىلاتتى.

قىلاتتى. لېكىن بۇ قوبۇل قىلىشىمۇ ئۇنىڭ ئەھۋالىغا قارىتا سۆزلەپ چۈشەندۈرەلەيدىغان بىر ئۇستاز بولۇشىغا يەتمەيتتى. ئۇنىڭغا نىسبەتەن بۇ ھاياتتا سانسىزلىغان روشەنلىكلەر بار بولۇپ، ئىزاھلاشقا ئېھتىياج بولمىغان بۇنداق بىلىملەرنى ئۆزۈندىن - ئۆزۈن سۆزلەپ چۈشەندۈرۈش لەززەتسىز بىر ئىش ئىدى. ھالبۇكى ئۇ بىر - ئىككى نەسىل كېيىنكى بالىلارنىڭ تېخىمۇ كۆپ نەرسە بىلەلەيدىغانلىقى، ئاتا - ئانىسىنىڭ تەربىيەسىدىن كېيىن، مەكتەپكە كەلگىچە خېلى يۇقۇرى چۈشىنىش سەۋىيەسىگە يېتىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. فارابىيغا بۇنداق ئۇمىد بېغىشلىغان ئىشلارنىڭ بىرى، ئىسلامغا يېڭى كىرگەن مىللەتلەرنىڭمۇ يۇقىرى ئىلىم سەۋىيەسىگە ئىگە كىشىلەرنى يېتىشتۈرۈشكە باشلىغانلىقى ئىدى.
لېكىن ئۇ بىر قانچە نەسىلدىن كېيىن كەلسىمۇ، يەنىلا ياخشى بىر ئوقۇتقۇچى بولالمايتتى. ئۇ ئۆزىمۇ بۇ تەرىپىنى ئىنكار قىلمايتتى، ئەكسىچە ماختىنىدىغان بىر ئىش دەپمۇ قارىمايتتى. ئۇ ئوقۇتقۇچىلارنىڭمۇ ئۇستازى بولالايتتى، بۇنى ئۆزىمۇ ھېس قىلاتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ بەك ئاز نەرسە بىلگەن ياكى ھېچ نەرسە بىلمىگەن كىشىلەرگە ئۇستازلىق قىلالمايدىغانلىقىغا ئىشەنگەچكە، پەقەتلا يېزىشنى ئۆزىگە غايە قىلغانىدى.

بەزىلىرىنى تېخى بىر قانچە قېتىم ئوقۇپ تەتقىق قىلغانلىقتىن يادىلىۋالغانىدى.

ئۆگىنىشتىكى بۇ خىل زېچ ۋە تىرىشچان ھاياتنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەن فارابىي، زامانىدىكى نۇرغۇن ئالىملار بىلەن بوي تالاشقۇدەك مول ئىلىم سەۋىيەسىگە يەتكەن، ئەمما ھېچ ئۆزىنىڭ تەڭتۇشلىرى ۋە ساۋاقداشلىرىنىڭ سەۋىيەسىگە چۈشەلمەيتتى.

شۇ سەۋەبتىن، ئۇ ئۆزىنىڭ ماددىي قىيىنچىلىقلىرىنى تولۇق ھەل قىلغۇدەك مائاش بىلەن ئالاھىدە ئوقۇتقۇچىلىق خىزمەت تەكلىپلىرىنى چىرايلىقچە رەت قىلاتتى. ئەگەر بەزىدە بۇنداق تەكلىپلەرنى قوبۇل قىلىپ قالسىمۇ، ئۇنى ئۇزۇن داۋاملاشتۇرالمايتتى. ۋەسىجلىك بۇ بۈيۈك تالانت ئىگىسى ئۆزىنىڭ بالىلىق چاغلىرىنى تولۇق ئەسلىيەلەيتتى. ئۆزى ئۇچۇن ناھايىتى ئاسان، كۆڭۈللۈك ئۆتكەن تۇنجى ئوقۇش يىللىرىنى ئەسلىگىنىدە، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاسان مەزمۇنلارنىمۇ چۈشىنىشتە قىينىلىشىنى ھېچ چۈشىنەلمەيتتى. ئۇلارنىڭ سەۋىيەسىگە چۈشەلمىگەنلىكتىن ئۆزى قوبۇل قىلغان ئوقۇغۇچىلارنى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە يولغا سېلىشقا مەجبۇر بولاتتى. فارابىي زامانىسىدىكى نورمال زېھنگە ئىگە بالىلار ئۈچۈن ئىلىپ بېرىلىۋاتقان ئوقۇتۇش سىستېمىسىنى ناھايىتى ئاددى دەپ قارايتتى. لېكىن ئۇزۇنغا بارماي ئۇ بۇ مەسىلىنىڭ يېشىمىنى بىلىپ يېتەتتى، زامانىسىدىكى باشقا ئەقىللىق بالىلارنىڭ نورمال، ئەمما ئۆزىنىڭ نورمالسىز ئىكەنلىكىنى قوبۇل

باغداتقا بېرىش... فارابىي دائىم بۇنى خىيال قىلاتتى. خىلاپەت مەركىزى، ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ ئىلىم مەنبەسىدە دولقۇنلاش ئۇنىڭ ئەڭ چوڭ نىشانى ئىدى. ئەمما ئىككى سەۋەب ئۇنىڭ بۇ يولنى ئېلىشىنى داۋاملىق كېچىكتۈرۈۋاتاتتى: بىرى، باغداتقا تامامەن تولغان ھالەتتە بېرىش ئۈچۈن ئەتراپىدىن ئەڭ يۇقىرى دەرىجىدە ئۇنۇملۇك پايدىلىنىش قارارى: ئىككىنچىسى، سىياسىي ھادىسىلەر سەۋەبلىك بىخەتەرلىك مەسىلىسىگە ئىشەنچ قىلالمىغانلىقى ئىدى.

ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ ئىككى تەرەپتىن بولغان تەرەددۇتلىرى ئازىيىشقا باشلىدى. ئەمدى تۇرۇۋاتقان رايوندا ئۆزى ئۆگەنگۈدەك كۆپ نەرسىنىڭ قالمىغانلىقىنى ھېس قىلماقتا، سىياسىي ئەھۋاللارنىڭ كۆڭۈلنى خاتىرجەم قىلغۇدەك دەرىجىدە بولماسلىقىمۇ ئەمدى ئۇنىڭغا چوڭ بىر توسالغۇ بولۇپ كۆرۈنمەيدىغان بولدى. ئەسلىدە بۇ ئىككىنچى سەۋەب ئۇنىڭ شەخسىي قايغۇسى سەۋەبلىك ئەمەس، بەلكى باغداتتا ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ سىياسەتچىلەر ئالدىدا شەخسىيىتىنى قوغدىيالمايدىغانلىقى ھەققىدە ئاڭلىغان بەزى سۆزلەر ئىدى. مانا بۇ سەۋەبلەر ئۇنى ئۆز ئارزۇسىدىكى يەرگە بېرىشىدىن سوۋۇتاتتى. ئەمما كېيىنكى ۋاقىتلاردا كەلگەن - كەتكەنلەردىن ئاڭلىغان ئەھۋاللار، بىر قىسىم چوڭ ئالىملارنىڭ نېمە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۆزىنىڭ مەيدانى ۋە شەخسىيىتىنى ھەركىم - ھەر تەرەپكە قارشى قوغدىيالايدىغانلىقىنى كۆرسەتتى. مانا بۇ ئەھۋال فارابىي

تۇنجى ئەسەرلىرى

فارابىي ياشلىق يىللىرىنى بۇخارا ۋە ماۋەرائۇننەھرىدە ئۆزلۈكسىز بىلىم ئېلىش بىلەن داۋاملاشتۇردى. شۇنىڭدەك، بۇ ۋاقىتتا ئۆزىنىڭ تۇنجى ئەسەرلىرىگە قەلەم تەۋرىتىشكە باشلىدى. لېكىن ئۇ بۇ خىزمەتلىرىنى ھېچكىمگە دېمىدى، چۈنكى بۇ ئەسەرلەرنىڭ مۇكەممەل بولغانلىقىغا ئۆزى ئىشىنەلمىگەچ ئۈن - تۈن چىقارمىدى. ئەگەر بۇنداق قىلمىغان بولسا ئىدى، يا ئۆزىگە يۈك بولغان بۇ ئەسەرلىرى ئەكسى غۇلغۇلا قوزغاپ، ماددى قېيىنچىلىقلىرىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇۋەتكەن بولاتتى، ياكى شۇ ۋاقىتتىكى ئېتىبارلىق، باي كىشىلەر تەرىپىدىن تەقدىرلىنىپ قېيىنچىلىقلىرى ھەل بولغان بولاتتى. بۇ ھالدا ئۇنىڭ ھەم ئۆگىنىش ھاياتىغا ئاسانلىق تۇغۇلاتتى ھەمدە يېڭى ئەسەرلەر روياپقا چىقارماق ئۈچۈن يولغا چىقىدىغان ساياھەتلىرىگە خاتىرجەم يول ئېچىپ، ئەتراپتىكى مۇناسىۋەتلىرىنى بۇنىڭغا قارىتا تېخىمۇ كېڭەيتەلەيتتى. ئۇ بۇ ئىككىنچى ئېھتىماللىقنى يىراق سانىمايتتى، پەقەت ئەسەرلىرىنىڭ مۇكەممەل بولغانلىقىغا ئىشەنچ قىلالمىغاچقا ئۇلارنى پۈتكەن ئەسەر ھېسابلىماي، پەقەتلا ماتېرىيال سۈپىتىدە كۆرەتتى. كېيىنچە باغداتقا بارغىنىدا روياپقا چىقىرىدىغان بۈيۈك ئەسەرلەرنىڭ بىر قىسمى ياشلىق دەۋرىدە قالدۇرغان مانا مۇشۇ ماتېرىيال ئەسەرلەردىن ئۆز يىلتىزىنى تاپقان.

ئىلىم سەپىرىدىن قايتىش

ئۆز يۇرتى، شەھىرى، يېزا - بازىرىدىن يىراقتا كەچۈرگەن تۈت - بەش يىل جەريانىدا ئارىلاپ - ئارىلاپ يۇرت ھەسرىتى تۇپەيلى ئائىلىسىگە قايتىپ تۇرۇۋاتقان فارابىيغا ھەر قېتىم قايتقىنىدا، ئاتا يۇرتىدا قازىلىق قىلىش تەكلىپى ھەر قېتىمقىدىن بەكرەك تەكرارلىنىپ تۇردى. دادىسىنىڭ ئىمكانلىرى بىلەن ياقا - يۇرتلاردا كەچۈرگەن تەھسىل ھاياتى ۋە ئىلىم سەپىرى ئۇنىڭ قېيىنچىلىقلارغا قارشى كۈرەش ئىرادىسىنى تېخىمۇ كۈچلەندۈردى. ئەمما دادىسىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن، ئۇ ئارزۇسىدىكى باغداد سەپىرىنى ئۈزۈن بىر مەزگىل توختىتىشى كېرەك ئىدى. ئەلۋەتتە، ئۇ ئەمدى ھايات مەسىلىلىرى، قېيىنچىلىقلىرىنى ئۆزى ھەل قىلىشقا مەجبۇر ئىدى. ئەتراپىدىكى داڭلىق مۇۋاپىق بىر مەدرىسىگە سولىنىپ، ئىلىم سۆيەرلەرنىڭ ياردىمى بىلەن تەھسىل ھاياتىنى داۋام قىلدۇرۇش ھەم ئەنئەنىسىگە ھەم ئۆز خاراكتېرىگە ھەمدە ئەركىن ئىلمىي ئىزدىنىشى ۋە چۈشەنچىسىگە خىلاپ ئىدى. بۇ سەۋەبتىن ۋەسىيىتىنىڭ قازىلىق تەكلىپىنى قوبۇل قىلىشنى مەجبۇرىيەت دەپ ھېس قىلدى.

ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتىنىڭ ئېھتىياجىدىن تولىمۇ يۇقىرى سەۋىيەدە بىلىم زاپىسىغا ساھىپ

ئۇچۇن يېتەرلىك ئىدى.

زامانىسىنىڭ ئەدەبىيات تىلى ھېسابلىنىدىغان پارس تىلىنى ياخشى بىلىدىغانلىقىغا ئىشەنگەن بۇ كۆنلەردە ئۇنىڭغا ناھايىتى ياخشى يېڭى بىر پۇرسەت كەلدى، يەنى ئۇ قەدىمكى يۇنان تىلىنى ئۆگىنەلەيتتى. بۇ پۇرسەت ئۇنىڭ ئۆزىنى سەپىرىنى يەنە بىر قېتىم كېچىكتۈرۈش سەۋەبلىرىنى ھازىرلاشقا يېتەتتى. ئەمەلىيەتتە ئۇ بۇ پۇرسەتتىن ناھايىتى ياخشى پايدىلىنىپ، قىسقا مۇددەت ئىچىدە قەدىمكى يۇنان تىلىنى شۇ دەرىجىدە ئۆگەندىكى، كېيىنكى ئەسىرلەردە بۇ تىلنىڭ ئەڭ كىچىك تەپسىلاتلىرى ۋە نازۇك تەرەپلىرىگىچە بىلىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدىغان مەلۇماتلىرى بىلەن ئىلىم ھەۋەسكارلىرىغا يەنە مەشئەل تۇتاتتى.

بۇخارادىن باشقا، بەلخ، ھىرات ۋە سەمەرقەندلەردە ئارىلاپ يۈرۈپ تۇرلۇك ئالىملاردىن ئىلىم تەھسىل قىلىشنى داۋاملاشتۇرۇۋاتقان فارابىي، مەھەللە شېۋىلىرىنىمۇ قىزغىنلىق بىلەن ئۆگىنىشكە تىرىشىۋاتاتتى.

پىتنە ۋەسىجگە كەلدى

ۋەسىجلىكلەر كۆڭلى ياخشى ۋە دۇرۇس ئىنسانلار ئىدى. ئۆز ئارا ياخشى ئۆتۈشەتتى. گۈزەل ئەخلاق ۋە گۈزەل سۆھبەتتە بەسلىشەتتى. دەسلەپكى ۋاقىتلاردا سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي پىتنە بۇ يەرلەرگە يېتىپ كېلەلمىگەنىدى. فارابىيمۇ زورلۇقتا قالغۇدەك قىيىن بىر دەۋاغا تېخىچە يولۇقمىغانىدى. ئەمما ئۇزۇن ئۆتمەي يىراق - يىراقلاردىن ئاڭلانغان ئۇششاق سۆزلەر، غەيرى ئەھۋاللار تەسىرىنىڭ بۇ يەرلەرگىمۇ كېلىدىغانلىقىغا دائىر ئىشارەتلەر بېرىشكە باشلىدى. ھەقىقەتەن بىر قانچە يىلدىن كېيىن، پىتنىلەرنىڭ بىر ئۇچى بۇ گۈزەل ۋە ئىللىق ماكانغا كىرىپ كەلگەندە ئىشلار باشقىچە بولدى. بازاردىكى بىر قىسىم مولللار باشقا تەرەپتىن تۇيۇقسىز كەلگەن ئۇششاق — پىتنە - پاساتلاردىن ھەرىكەتلىنىپ ئەركىن چۈشەنچىسىنى ئوتتۇرىغا قويغانلارنى ئازغۇنلۇق بىلەن ئەيىبلەشكە باشلىدى. تۈركلەرنىڭ ئىسلامدىن ئىلگىرىكى مىللىي خاتىرىلىرىدىن قالغان بىر قىسىم ئۇنسۇرلار، سۈننەتكە قارشى ئىچكى مەسىلىلەر بۇ يىراق بۆلۈڭدىمۇ بىر قىسىم دۇنيا قارشى ۋە ئېتىقاد ئىككىلىنىشلىرىنى پەيدا قىلدى. ھېچكىم ئىسلامنىڭ كەسكىن ھۆكۈملىرىگە ئەڭ كىچىك بىر ئېتىرازدا بولمايتتى. ئەمما ۋاستىلىك پەيدا قىلىنغان بۇ مۇنازىرىلەر ئاۋامنىڭ بىلمەي تۇرۇپ بۇ ئېتىقاد بوھرانلىرىغا چۈشۈپ قېلىشىغا زېمىن

بولغان فارابي، بۇ يەردە ئوقۇغۇچى يېتىشتۈرۈش ئۈچۈن پۈتۈن كۈچى بىلەن يەنە بىر قېتىم ئۆزىنى سىناپ ئىشقا كىرىشتى. ئوقۇغۇچىلىرى زېرەك، ئەقىللىق ئىدى، ئائىلىلىرىنىڭ يۈرىكىدە ھەم ئىلىم ئىشقى يالقۇنجاپ تۇراتتى. پەقەت بۇ چوڭ ئۇستازنىڭ مەڭگۈلۈك ئاجىزلىقى (زىيادە ئەقىللىقلىقى) ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلارنىڭ سەۋىيىسىگە چۈشۈشىنى توسۇپ تۇراتتى. مانا بۇ يەردە ئۇنىڭ سەۋرسىزلىكى ئۇنى چارچىتىپ قويۇۋاتاتتى. ئۆزىگە ئوخشاش تېز ئىلگىرلىيەلمىگەن ئوقۇغۇچىلار بىلەن ھەپىلىشىشنى ئارتۇقچە ئىش دەپ قاراشقا باشلىدى. ئۇندىن باشقا، قازى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۇنىڭغا قوشۇمچە ئېغىر بىر ئىش قوشۇلغان، ئەمما بۇ سايىدە ئۇنىڭغا كىتاب ئوقۇش ۋە تەپەككۇر قىلىشقا بۇرۇنقىدەك كۆپ ۋاقىت چىقىۋاتاتتى. گەرچە ئۇ توي قىلغان، ئائىلە يۈكى ئۈستىگە ئارتىلغان بولسىمۇ، كۆپىنچە ۋاقتىنى كىتاب ئالدىدا ئۆتكۈزۈشكە ماس بىر رىتىم ھاسىل قىلىۋالغانىدى. يەنى پىرىنسىپلىرىغا ئۇيغۇن شەكىلدە ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇۋاتاتتى.

كىتابنىڭ بىر بېتىنى يەنە بىر بېتى بىلەن ئىزاھلاش ئۇسۇلىنى قوللاندى. يەنى، بىر بەتتىكى قىينالغان. مەنىسىنى ئىزاھلىيالمىغان جۈملىلەردىكى ئۆزگە يات سۆزلەرنى تېپىپ، ئۇنى كېيىنكى بەتلەردىن ئىزدەيتتى ۋە مۇشۇ تەرىقىدە داۋامىنىمۇ بىر - بىرىگە سېلىشتۇرۇش. ئوخشاشلىقلىرىنى بايقاپ چىقىش قاتارلىق ئۇسۇللار بىلەن ھەل قىلىشقا تىرىشىپ، كىتابتىن تولۇق ۋە توغرا يېشىمگە بېرىشقا تىرىشتى. بۇ تولىمۇ ۋاقىت ئالىدىغان ۋە كىشىنى زېرىكتۈرىدىغان بىر ئىش بولسىمۇ. ئەمما فارابىي بۇنىڭدىن زېرىكىش ۋە ھارغىنلىق ھېس قىلمىدى، بەلكى ئۇ بۇ كىتابلار سايىسىدە ئەپلاتون، ئارىستوتېل قاتارلىقلار بىلەن دوستلۇق ئورناتتى ۋە ئوتلۇق ئىشتىياق بىلەن پەلسەپىگە بېرىلىپ كەتتى. ئوخشاش كىتابلارنىڭ ئەرەبچە تەرجىمىلىرىمۇ ئىلگىرى بىر ۋەسىلىلەر بىلەن ئۆزگە ئامانەت قويۇلغانىدى. كۆرۈپ چىقىش ئارقىلىق ئەسلىي مەتىن بىلەن ئەرەبچە تەرجىمە ئارىسىدا قورقۇنچلۇق پەرقلەرنىڭ بارلىقىنى بىلدى. بۇ ئەسەرلەر ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ كىچىك ۋاقتىدىكى بىر تۇيغۇ - سېزىمىنىڭ ئىسمىنى بېرىۋاتاتتى: پەلسەپە. تېخى بالا ۋاقىتلىرىدىلا بىلىملەرنى يۈكسەك مۇھاكىمە بىلەن قىممىتى ۋە ۋەزىپىسىگە كۆرە تۈرلەرگە ئايرىشىنىڭ زۆرۈرلىكىنى تونۇپ يەتكەن فارابىي ئەمدىلىكتە باشقا بىر دۇنياغا كىرىپ قالغاندەك بولۇۋاتاتتى. ئىلگىرى ئۇ پەلسەپىنىڭ بارلىقىنى ۋە ئۇنىڭ پارچە - پۇرات ئاتالغۇلىرىنى بىلىۋالغان بولسا، مانا ئەمدى بۇ پەلسەپە ئاساسىي مەنبەلىرى بىلەن ئۇنىڭ ئىلكىدە

هازىرلاۋاتاتتى. بۇ ئىشلارغا يېقىندىن شاھىد بولۇۋاتقان فارابىي ھاياتىدىكى ئەڭ ئازابلىق ۋە ئەڭ ئۇزۇن چارىسىز ۋاقىتلىرىنى ئۆتكۈزۈۋاتاتتى؛ موللىلارنىڭ بىلىمنىڭ قاراڭغۇ تەرەپلىرىدىن ئوق ئېتىۋاتقانلىرىنى كۆرەتتى، توسۇيالمايتتى؛ خەلقنىڭ جاھالەت قالقانلىرىغا ھېچ گەپ ئۆتكۈزەلمەيتتى. دەل مۇشۇ ۋاقىتتا ئۇ ياخشى نىيەتلىك بىر موللىنىڭ ئۆزىگە ئېلىپ كەلگەن قەدىمكى يۇنان تىلىدا يېزىلغان بىر قىسىم ئەسەرلەر بىلەن ئۇچراشتى. بۇنى ئەكەلگۈچى كىشى، بۇ ئەسەرلەرنىڭ بىر پۇقرانىڭ ئۆيىدىن تېپىلغانلىقى، دىنسىزلىك ياكى ئازغۇن پىرقىلەرنى تارقىتىش ئۈچۈن يېزىلغان بولۇش ئېھتىمالى بارلىقىنى ئېيتتى، شۇنىڭدەك فارابىيدىن قازى سۈپىتى بىلەن بۇ كىتاب ساھىبىنى ئېغىر جازالاش تەلەپ قىلىندى. ۋەسىجىنىڭ بۇ داھىيسى بىر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ، بۇ كىتابلارنىڭ قەدىمكى يۇنان پەلسەپىسگە دائىر كىتابلار ئىكەنلىكىنى بىلدى. فارابىي موللامغا چۈشەندۈرۈپ ئۇنى بىرئاز پەسەيتكەندىن كېيىن، دۇنيادىكى ئەڭ زور خەزىنىنى تېپىۋالغان ئىنسانلارغا ئوخشاش قاتتىق قىزىقىش ۋە خۇشاللىق ھاياجىنى بىلەن كىتابلارغا چۆكۈپ كەتتى. فارابىي بۇخارا ۋە ماۋەرائۇننەھردە بىر قەترە ـ بىر قەتردىن توپلىغان ئىلىملىرىنىڭ نەتىجىسىدە بۇ كىتابلارنى تەتقىق قىلىشقا كىرىشىپ كەتتى. خېلى ئۇزۇن ۋاقىتتىن بېرى بۇ تىل بىلەن ئالاقىسى ھېچ بولمىغاچ، كىتابنى تەپسىلى كۆرۈپ چىقىشتا ئارىلاپ ـ ئارىلاپ قىيىنىلىدىغان ئەھۋاللارمۇ كۆرۈلدى. ئۇ بۇ ئەھۋالغا قارىتا

تەبىئەت بىلەن يالغۇز قېلىش

بىر قېتىم فارابىي ۋەسىجىدىن بىرنەچچە فەرسەخ يىراقلىقتىكى ئورمانلىققا چېدىر تىكىپ، بارلىق سىرتقى تەسىرلەردىن ئۇزاق ھالەتتە ئاساسىي ھەرىكەت نۇقتىسىنى بېكىتىش ئۈچۈن، بىر قىسىم كىتابلىرى ۋە قالدۇرغان خاتىرىلىرىنى ئېلىپ تىنچ تەپەككۇر مۇھىتىغا كىردى. ئاۋۋالقى بىر ـ ئىككى كۈن ھېچنەرسە ئوقۇپ ـ يازماي، پەقەت ئويلىنىش ـ تەپەككۇر قىلىش بىلەنلا كۈپايىلەندى. بۇ قېتىم ئۇ ھېچقانداق خاتىرىمۇ قالدۇرمىدى. زېھنىنىڭ قوبۇل قىلغىنىغا ئەركىن قويۇپ بېرىپ، ئارقىدىن مەلۇم بىر نۇقتىغا مەركەزلىشىپ، بۇ مەسىلە ھەققىدە ئىنچىكە تەتقىق يۈرگۈزدى. مۇشۇنىڭغا ئوخشاش نۇرغۇن مەسىلىلەرگە يۈزلىنىپ ئىزدىنىش ئارقىلىق، يېڭى بىرخىل ھەل قىلىش ئۇسۇلى تېپىشنىڭ مۇمكىن بولۇپ ـ بولمايدىغانلىقى ھەققىدە ئىزدىنىش ئېلىپ باردى. خۇددى تەپەككۇر مەسىلىسىدە ئىنسانلار ھازىرغا قەدەر بايقىيالمىغان، ئەمما ماھىيەتتە تەبىئىي شەكىللىنىش ئىمكانىيىتى بولغان بىر چارە باردەك ئىدى. فارابىي شۇنداق بىر ئۇسۇل ھەققىدە ئىزدەنمەكتە ئىدىكى، ئۇ ھەر تۈرلۈك بىلىملەردە توغرا ـ خاتانى ئۆتتۈرىغا قويۇپ بېرىدىغان ئۇنۇملۈك ئاچقۇچ بولۇشى كېرەك، ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ مەنتىقتىنمۇ (لوگىكا) پەرقلىق بىر نەرسە ئىدى. مەسىلەن، ماتېماتىكىغا ئۇيغۇن

تۇرماقتا. ئەمدى ئۇ ئىسلام دۇنياسىدىكى چۈشەنچە قالايمىقانچىلىقىنى تۈزەشكە دادىل قەدەم تاشلىيالايتتى، قۇرئان ۋە سۈننەتنىڭ ئۆزگە خىزمەتچى بولىدىغان پەلسەپە بىلەن بولغان ئايرىلىشىنىڭ ئارىسىنى ئەپلەشتۈرەلەيتتى. ئەسلىدە فارابىنىڭ قىلماقچى بولغانلىرى ياشلىقىنىڭ بېرەلەيدىغان بىر جاسارىتى بىلەنلا بولىدىغان ئىش ئەمەس ئىدى. ئارىستوتېل ۋە ئەپلاتوننى ئىسلام ئېتىقادى بىلەن ماسلاشتۇرۇش، ئۇلارنى تەئۋىلىنىڭ ئاجايىپ بىر ئېزىش ماشىنىسىغا سېلىش دېمەك ئىدى. لېكىن ئۇ بۇ ھەقتە ئۆزگە قالتىس ئىشەنچ قىلماقتا، ساپ ئەقلىنىڭ ھەرقانداق ئىشنىڭ ئۈستىدىن غەلىبە قىلالايدىغانلىقىغا قايىللىقى ئارتماقتا ئىدى. توختىماي خاتىرە - تەسىرات قالدۇرماقتا، كۆپ ۋاقىتلاردا تاغ - جىرالارغا چىقىپ، توختىماي تەپەككۇر - مۇھاكىمە بىلەن كاللىسىنى مەشغۇل قىلىشقا باشلىدى. شۇنداق، بۇ ئۆزىنى قىيناش ئىدى، ئۆزى ياخشى كۆرگەن بۇ ئىككى پەيلاسوپنىڭ ئىسلام چۈشەنچىسىنىڭ سىرتىدا ئىكەنلىكىنى قوبۇل قىلغۇسى كەلمىگەنلىكتىن، پىكىر ئوينىتىشقا مەجبۇر بولاتتى. ئەپلىشىشى ئىمكانسىز ئىككى كۆز قاراشنى ئەپلەشتۈرۈش ئۈچۈن ئۆزىدىكى مول بىلىم بايلىقى ۋە ئادەتتىن تاشقىرى ئەقىللىقلىقى بىلەن كۆرۈلۈپ باقمىغان بىر ئالاقىلەرنى قۇراتتى، لېكىن بۇ ئىش بۇنداق ئاسان ئەمەستەك ئىدى، يۈرىكىدىن كەلگەن ئىستەككە ئەقلى تەسلىم بولمايۋاتاتتى. ئىسلامىي ئېتىقاد ۋە چۈشەنچىلىرى بىلەن ئەپلاتون ۋە ئارىستوتېلنىڭ كۆز قاراشلىرى ئارىسىدا مەجبۇرى بەرپا قىلغان بۇ باغلىنىش - ئالاقە، قىسقا بىر تەنقىد سۈزگۈچىدىن ئۆتكەندىن كېيىن بۇزۇلۇش مەجبۇرىيىتىدە قالاتتى.

سىرلىق شامال

فارابىي ياز كۆنلىرىنىڭ بىرىدە يەنە ئوخشاش مەسىلە ھەققىدە ئۇزۇن ئويلانغاندىن كېيىن، پېشىن نامىزىنى ئوقۇش ئۈچۈن چېدىرىغا قايتىپ، ئازراق بىرنەرسە يەۋالغاندىن كېيىن نامىزىنى ئوقۇدى. ئارقىدىن ئازراق ئۇخلىۋېلىشنى ئويلاشتى ـ يۇ، يەنە شۇ ھېلىقى ئارزۇسى كاللىسىغا كېلىۋالدى. ئۇ ئالدىرايتتى، تېز ۋاقىت ئىچىدە ئاساسىي ھەرىكەت نۇقتىسىنى تېپىشى كېرەك ئىدى. ئەمما ھېچ مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىدى. ئۆزىنى تاشلاپ ياتتى، بىر سائەتتىن كېيىن تۇيۇقسىز بىر تۇيغۇ بىلەن ئويغىنىپ تۇرۇپ كەتتى. بۇنىڭ سەۋەبى تەپسىلاتلىرى بىلەن ئېسىدە قالمىغان بىر چۈش كۆرگەنلىكى ئىدى. ۋەسجىدىن بۇخاراغا مېڭىشتىن بىر كۈن بۇرۇن ئانىسىنىڭ كۆرگەن ھېلىقى چۈشىنى ئەسلىتىدىغان بۇ چۈشكە فارابىي باشتا بەك ئېرەنسىمىدى. چۈشىدە غايەت زور چوڭلۇقتىكى بىر تۆگە قۇش ئۇنىڭ ئۆگىنىش قىلىۋاتقان يېرىدە قانات قېقىپ، خاتىرە ئالغان ۋاراقلىرىنى ئۇياق ـ بۇياققا ئۇچۇرتىۋېتەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ تۆگە قۇشنىڭ قاناتلىرىدا قەدىمكى يۇنان تىلى بىلەن يېزىلغان بىر قىسىم پارچىلار بولۇپ، ئۇ بۇ خەتلەرنى ئېنىق كۆردى، ئەمما ئوقۇيالمايتتى. فارابىي بۇ ئىشلارنى ئېسىدىن چىقىرىۋېتىشكە شۇنچە تىرىشسىمۇ، ئەمما ئانىسىنىڭ كۆرگەن چۈشى بىلەن

بولغىنىغا ئوخشاش، گىراماتىكىغىمۇ ھەتتاكى تەسەۋۋۇپ مەسىلىلىرى ئۈچۈنمۇ ئۇيغۇن بولىدىغان بىر ئاچقۇچ... بۇ ئەقىلمۇ ئەمەس، ئەمما ئەقىلنىڭ سىرتىدىمۇ بولالمايتى، چۈنكى ئەقىل ئاز - تولا بولسىمۇ ھەركىمدە بار.

قانداقلا بولمىسۇن، نۇرغۇن كىشىلەر ھەر تۈرلۈك ئىلىم ئۇياقتا تۇرسۇن، پەقەت بىر تۈردىكى مەسىلىلەردە توغرا - خاتا، ھەق - ناھەقنى ئايرىشتا مەغلۇپ بولاتتى. شۇنداق بۇ ئاچقۇچ ئەقىل بىلەن ئىشلىتىلىدۇ، ئەمما ئۇ ئەقىلنىڭ ئۆزى ئەمەس.

شۈبھىسىزكى بارلىق ئىزدىنىش ۋە چۈشەنچىلەر تېخىچە مەۋھۇم يىپ ئۇچلىرىدىن باشقا ھېچ بىر ئۈمىد بەرمەيۋاتاتتى. ئەمما فارابىينىڭ ئىشلارنى كۆپىنچە ياخشى تەرىپىدىن ئويلىشى ۋە ئۆزگە بولغان ئىشەنچى نىشانىنىڭ مەيلى قانچىلىك يىراقتا بولسۇن مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلسىلا ئۈمىدىنى ھېچ تەۋرىتەلمەيتتى.

قەلبىگىمۇ ئۇ دەرىجىدە زىت كېلىۋاتاتتى.

فارابىي ئورنىدىن تۇرۇپ، دەرياغا قەدەر يۇردى. يۈز - قوللىرىنى يۇيغاندىن كېيىن، ناھايىتى مۇھىم دەپ قارىغان بەزى چۈشەنچىلىرىنى ئۇنتۇپ قالاي دېگەن ھالىتىدە چېدىرىغا قايتتى. خۇددى چۈشى ئەمەلىيەتتە كۆرۈلۈپ قېلىشتىن قورققاندەك. ئىچىدە خاتىرە يازغۇسى كەلدى. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۆزىنىڭ بۇ ئەندىشىسىنى ئۆزىگە ياراشتۇرالماي سىرتقا چىقتى - دە، پاكار يېزىق ئۈستىلىنى قۇردى. ئۇ بۇنچە كىشىنى بىئارام قىلىدىغان سوئال، ئويلىنىشلارغا قارىماي، سىرلىق بىر سۆيۈنچتە ئىزدىنىشلىرى ۋە ھەممىنى تاشلاپ يالغۇز قالغانلىقلىرىنىڭ مېۋىسىگە يېقىنلاشقانلىقىنى ھېس قىلىۋاتاتتى. مەنتىق ۋە ئەقىلدىن باشقا بىر ئۇسۇلنى، بارلىق پەنلەردىكى توغرا - خاتالىقنى ناھايىتى ئاسان ئايرىيالايدىغان يېڭى بىر ئاچقۇچنى تىلىنىڭ ئۇچىغا كېلىپ قالغاندەك سەزدى.

شۇنداق، بارلىق بىلىم تۈرلىرىگە ئاسانلا تەتبىقلىغىلى بولىدىغان ئاچقۇچلۇق سىستېما... ئەگەر ئۇ يېقىنقى مەزگىللەردە كاللىسىدا ئۇياقتىن - بۇياققا چۆرگىلىتىپ مۇلاھىزە قىلغان نۇقتىلارنى توپلاپ رەتلىسە نىشانغا يېتەلەيتتى. بۇ ئىشەنچ بىلەن تۈنجى بولۇپ چېچىلىپ كەتكەن چۈشەنچىلىرىنى بىر - بىرلەپ توپلاپ خاتىرىلەشكە باشلىدى.

ئۆزىنىڭ كۆرگەن چۈشى ئارىسىدىكى ئوخشاشلىق ۋە پەرقلەرنى ئويلاشتىن ھېچ قوتۇلالمىدى. دەسلەپتە ئۇ بۇ چۈشلەرنى تۇرلەرگە ئايرىپ، ئۆزىنىڭ چۈشىنى ئەقىللىق ۋە بىلىملىك ئىنسانغا خاس، ئانىسىنىڭ بولسا خىيالغا بېرىلگۈچىگە... يىللار ئىلگىرىكى چۈشتە بىر تۆگە بار ئىدى، ئەمما ئۇ ئۇچالمايدىغان بىر مەخلۇق. ئۆزىنىڭ بۇ چۈشىدە بولسا، تۆگە قۇشى بار بولۇپ، ئۇنىڭ قانات قېقىشلىرى ناھايىتى تەبىئىي بىر ھادىسە ئىدى. يەنى، ئاۋۋالقى چۈشتە بولمايدىغان بىر ئىش بولۇۋاتاتتى، ئىككىنچىسىدىكى بولسا رېئال ھاياتتا يۈز بېرىپ تۇرىدىغان بىر ئىش. شۇنىڭدەك ئانىسىنىڭ كۆرگەن چۈشىدىكى خەتلەرنىڭ قايسى تىلدا ئىكەنلىكى ئېنىق ئەمەس، بەلكى بىچارە ئانا ئوخشاش ھەرپلەرنى كۆرگەن بولۇشىمۇ مۇمكىن، ئەمما بۇنى جەزملەشتۈرگىلى بولمايتتى. ئۆزىنىڭ چۈشىدە كۆرگەن خەتلەرنىڭ قەدىمكى يۇنان ھەرپلىرى بىلەن يېزىلغانلىقىدا ھېچ شۈبھە يوق. ئەگەر بۇ چۈشلەرگە مەنا بېرىش كېرەك بولسا، بۇ ناھايىتى ئاسان: تۆگە قۇشىنىڭ قاناتلىرىدىكى خەتلەرنى پەلسەپە دەپ قوبۇل قىلىش كېرەك. بۇ نۇقتىدا فارابى بەلكى ئۆزى سەزمىگەن ئاساستا چۈش تەبىرىگە كىرىپ كەتكەن ئىدى. بىر چاغدا ئۇ ئۆزىدىن سورىدى:

«پەلسەپە شامىلى بىلىملىرىمنى ئۇچۇرتامدۇ؟»

ئاندىن كۈلۈمسىرىدى ۋە ناھايىتى بىر چۈشكەنغۇ، دەپ ئۆتۈپ كەتكۈسى بار ئىدى. بۇ چۈشكە ئەستايىدىل قاراپ ئويلىنىپ كېتىش ئۇنىڭ ئەقلىگە نە قەدەر زىت بولسا،

قالماسلىقى ئۈچۈن رەببىگە ئۇزۇندىن - ئۇزۇن دۇئا قىلدى. ئېنىقكى، ئۇ ھېلىقى چۈشىنىڭ بەلگىلىك تەسىرىگە ئۇچراپ يېڭى چۈشەنچىلىرىدىن سەل ئەنسىرەپ قالغانىدى، ئەمما بۇنى تېخىچە ئۆزىگە ئېتىراپ قىلغۇسى كەلمىدى.

ئۇ تاڭ ئېتىشتىن بۇرۇنلا ئورنىدىن تۇراتتى. چۈنكى ئۇنىڭ ئۇيقۇسىمۇ غەلىتە. كەچلىرى بىر سائەتتىن ئارتۇق ئويغانماي ئۇخلىيالمايتتى. ئويغىنىپ بىر سائەتكىچە قايتا ئۇخلىيالمايتتى. شۇڭا ئۇنىڭ كېچىلىك ئۇخلىغان ۋاقتى بىلەن ئۇخلىمىغان ۋاقتى ئاساسەن ئوخشاش چىقاتتى. ئادەتتە كۆپ چۈش كۆرمەيدىغان بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ كېچە چۈش كۆرەلەيدىغانىدەك بىر ھاياجاندا ئىدى. بەلكى كۈندۈزدىكى چۈشىنىڭ تەسىرىدىن تېخى قۇتۇلالمىغاندۇ. زېھنىگە قوبۇل قىلدۇرالماسلىق بىلەن بىرگە، بىرەر ئىشارەت كۈتكەنىدەك ئىدى. ئەگەر كۆرگەن چۈشى بۇرۇنقىنىڭ ئۆز ئەينى ياكى بۇرۇنقىغا ئوخشاپ كېتىدىغان چۈش بولسا ئىدى، بۇ قېتىم ھېچ ئىككىلەنمەيلا جىددىي مۇئامىلە قىلالايتتى. ياكى فارابىينىڭ قاتتىق ئەقلىيچىلىكى تەۋرىنىپ قېلىۋاتامدۇ؟...

نەتىجە كۈتكىنىدەك بولمىدى، كېچە ھەر ئويغانغىنىدا كۆرگەن چۈشىنى ئەسلەشكە تىرىشتى، ئەمما بولمىدى. ئۇ يا كېچە چۈش كۆرمىدى ياكى كۆرگەن چۈشىنى خاتىرىلىيەلمىدى. بۇ ئەھۋال ئۇنى تۈنۈگۈن پېشىن ۋاقتى بىلەن كۆرگەن چۈشىنىڭ بىرەر سىرلىق ئىشارىتى ئەمەسلىكىگە ئىشەندۈرەلمىدى، ئەمما ئۇ يەنىلا ئۆزىنى

چۈش ئەمەلىيەتتە كۆرۈلۈۋاتامدۇ؟

دەريا سۈيىنىڭ چىقارغان يېنىك ئاۋازى لەرزان شامالغا پارالېل ئېقىپ كېتىۋاتقىنىدا، فارابىي پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن خاتىرە قالدۇرۇشقا كىرىشىپ كەتكەندى. شامال سەللا كۈچەيگىنىدە كۆرگەن چۈشىنى ئەسلەيتتى، تەدبىر ئېلىشىنى ئويلىشاتتى يۇ، ئۆزىدىكى قورقۇنچنى ھېس قىلغىنىدا ۋاز كېچەتتى. بۇنداق ئالدى - كەينى دېلىغول بولۇش ئۇنىڭغا ئۆزىنى ئىنكار قىلىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. بۇ چاغدا ئۇ يازغان خاتىرە ۋاراقچىلىرىنىڭ ئاندا - ساندا ئۇچۇۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئاۋۋالقى دېلىغوللۇقى ئۇنىڭ خاتىرىلىرىنىڭ ئۇچۇپ كېتىش ئېھتىماللىقىغا قارشى ئالماقچى بولغان تەدبىرلىرىنى توسۇيالمىدى - دە، ۋاراقچىلار ئۈستىگە كىچىك تاش پارچىلىرىنى باستۇرۇپ قويدى.

ئۇ شۇ كۈنى كەچكىچە نۇرغۇن مەسىلىلەرنى خاتىرىلەپ چىقتى. ئۇنىڭ مەقسىتى ئەتىسى بۇ خاتىرىلەرنى رەتلەپ، باغلىنىشلىرىنى ئېنىقلاپ، غەلىبە خۇشاللىقى بىلەن ۋەسىيگە قايتىش ئىدى.

ھەر تۈرلۈك نەپسانى ئەندىشىلەردىن يىراق تۇرۇش ئۈچۈن كەچلىرى خېلى بىر ۋاقىتقىچە ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولدى. ئۇخلاشتىن ئىلگىرى تىرىشچانلىقلىرىنىڭ ئىسلامغا زىيان ئېلىپ كېلىدىغان نەتىجىلەرنى يارىتىپ

قويۇۋەتتى، تۇنۇگۇن پىكىرلىرىدە ھەر ئىشىكنى ئاچىدىغان بىر ئاچقۇچقا يېقىنلاشقانلىقىنى ھېس قىلغانىدى. مانا بۇگۇن ئۇنى تاپالايدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. بۇنداق بولغاندا ئۇ ھوزۇر ئىچىدە ۋەسىجگە قايتالايتتى. بۇنى ئالدىن قۇتلاش شەكلىدە ئاۋۋال رەببىگە ئۆزىنىڭ نەقەدەر ئاجىزانە بىر مەۋجۇدات ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەپ تەسلىم بولۇپ، ئىخلاس بىلەن دۇئا قىلغاندىن كېيىن. يەتمەكچى بولغان بۇ نەتىجىنىڭ خەتىرى بولمايدىغانلىقىغا دائىر چوڭقۇر ئىشىنىشكە باشلىدى.

چۇشكە يېقىن چېدىرغا قايتىپ ناشتا قىلغاندىن كېيىن خاتىرىلىرىنى ئېلىپ يەنە دەريا بويىغا كەلدى. ئەمدى ئۇ يۇكسەك ئىشەنچ بىلەن ئىزدىنىشلىرىنى كۆزدىن كەچۇرۇپ، بىر - بىرىگە كىرىشىپ كەتكەن بۇنچە پىكىرلەر ئارىسىدىن ئاجايىپ بىر بىرىكمە ھاسىل قىلالايتتى...

ئىلگىرىكى ھالىتىگە قايتۇرۇشقا تىرىشتى. ئىنىق بولمىغان بىر ئىستەك بىلەن كۈتكەن بېشارىتىنىڭ كەلمىگەنلىكى ئۇنىڭ چۈش ھەققىدىكى پىكىرلىرىنى مەلۇم دەرىجىدە كۈچەيتىۋاتاتتى. ئەمما بۇ ئارىدا فارابىي ئۆزىنى ئىلگىرى ياشاپ باقمىغان شەكىلدە بىر ئاجىزلىق ئىچىدە ھېس قىلدىكى، ئەگەر ئاللاھنىڭ ئىلتىپاتى بولمىغىنىدا، ئېزىپ كېتىشى پەقەت ۋاقىت مەسىلىسى بولۇپ قالغانلىقىنى ھېچ بۇ قەدەر يېقىن ھالەتتە كۆرمىگەنىدى.

بامدات نامىزىدىن كېيىن چېدىرىدىن چىقىپ، قۇياشنىڭ چىقىشىدىن ھۇزۇرلاندى. دائىم ئېلىپ بارىدىغان بۇ دەم ئېلىشى ئۇنىڭدا ئاجايىپ چۈشەنچە - تەپەككۇرلارنىڭ پەردىسىنى ئاچاتتى. زېھنى چاقماق كەبى تېز ۋە كەسكىن ئىشلىگەن بۇ ۋاقىتلاردا ئۇ ئۆزىنىڭ قانچىلىغان مەسىلىلەرنى ھەل قىلغانلىقىنى ئەسلەيتتى. بۇ ۋاقىتلاردا فارابىي پەقەتلا مۇھاكىمە ۋە تەپەككۇر قىلغۇچى بولۇپلا قالماي، بەلكى يەنە تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكى ئالدىدا يۈرىكى ئۇرغۇپ تۇرغان، شېئىر ياكى مۇزىكىغا ئۆزىنى قويۇۋەتكەن بىرسى بولاتتى. بۇنداق ۋاقىتلاردا ئۇ مۇتەپەككۇرلارغا ۋە چوڭقۇر بىر يالغۇزلۇقنى ياشىغۇچىلارغا خاس سائادەت ئىچىدە يا بىر قانچە مىسرا شېئىر يازاتتى، ياكى نەپىس بىر مۇزىكا ئىجاد قىلاتتى. بۇ قېتىمقى ھالى ھەر ئىككىسىدىن پەرقلىق بولدى. خۇددى ئۇ ھەم زېھنىنى ھەمدە كۆڭلىنى سۈكۈناتقا ئۇلاشتۇرۇشنى خالايتتى. ئۆزىنى تامامەن ئەركىن

باردى. قورققان ئىش يۈز بەردى. ئۈچ ۋاراق قەغەز سۇغا چۈشۈشى بىلەن شامال يەنە كۆچىيىپ كەتتى. ئەمما بۇ قېتىم ئالدىنقىسىدەك بىر نەچچە سېكۇنت كۆچىيىپ توختاپ قالىدىغاندەك قىلمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قالغان ۋاراقچىلارنىمۇ ئاساسەن دېگۈدەك ئالدىغا سېلىپ ئۇچۇرتىۋاتاتتى. ياش ئالىم نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قەغەزلەرنىڭ سۇغا چۈشۈپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن بىر ئۇياققا - بىر بۇياققا چېپىپ بىر - ئىككى ۋاراقنى تۇتۇۋالاتتى. ئارقىدىنلا يەنە باشقا ۋاراقلارنى كۆرۈپ شۇلارنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈرەيتتى. بۇ قالايمىقانچىلىقتا بەزىدە قولىغا ئېلىپ بولغان ۋاراقلارنىمۇ بىلمەي تاشلىۋېتەتتى. ئەمدى قىلغۇدەك ئىش قالمىدى. فارابىي تامامەن تاسادىپىي ھېسابلىنىدىغان بۇ ۋەقە ئالدىدا ئۆزى خالاپ - خالىماي تونۇغۇنكى چۈشىنىڭ جىددى بىر ئاگاھلاندۇرۇش ئىكەنلىكىنى ئويلاشقا باشلىدى. ئەمما ئۇنىڭ ئەقلى يەنىلا تىركىشىۋاتاتتى. ئۆزىگە ئوخشاش بىر ئىلىم ئىگىسىگە ئىلھامنىڭ بۇنداق سىرلىق بېشارەت سۇنۇشىغا ئىشەنسە، ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى كۆز قاراشلىرىنى ئىنكار قىلغان بولاتتى. ئەمەلىيەتتە ئۇ قوتقۇزۇۋېلىش ئىمكانىيىتى بار بولغان قەغەزلەرنىمۇ يىغىشتىن ۋاز كەچتى ۋە ئولتۇرۇۋالدى. بەلكى ئۇ قەغەزدىكى بارلىق تەپسىلاتلارنى ئېسىدە تۇتۇۋالغاندۇ. ئەمما ئىچىگە چۈشكەن تەرەددۇت بىر ئاز ئاۋۋالغا قەدەر «ئاقىلانە» دەپ قارىغان بايقىشىنى ئەمەلىيەتتە بارغانسېرى كىچىكلىتىشكە يول ئېچىۋاتاتتى، ھەتتا ئىچ - ئىچىدىن ئۆزىنى ئاچچىق مەسخىرە قىلغۇسى كېلىۋاتاتتى.

شۇنداق

لەرزان شامال سوٸيۇپ تۇرغان ياپراقلار ئارىسىدا خاتىرە ۋاراقلىرىنىڭ ئۇچۇپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن كېرەكلىك تەدبىرنى قىلىپ ئىزدىنىشنى داۋاملاشتۇردى. بۇ نۆۋەت ئۇ تەدبىر ئالغىنىدا چۈشىنىڭ ئەمەلىيەتتە يوز بېرىپ قېلىش ئەندىشىسى كاللىسىغا كىرىۋالمىغانلىقى ئۈچۈن راھەت ئىدى، شۇنداقلا ئۆز - ئۆزىگە: «چۈشنى كۆرمىگەن تەقدىردىمۇ بۇ تەدبىرلەرنى ئېلىشىم تەبىئىي ئىدى» دەيتتى.

ھەر ئىش ئۆز يولىدا كېتىپ باراتتى. بىر ئازدىن كېيىن ئۇ سوٸيۈنچ ئىچىدە ئۈچ ۋاراق خاتىرىسىنى ئايرىپ، ئاخىرقى تولۇقلىغۇچى تىزىملىكلەرنى ئىزدەش ئۈچۈن قالغان ۋاراقلارنى ئاربلايتتى. دەل بۇ ۋاقىتتا قورقۇنچنى ئەمدى پەسەيتكەن ئىش يۈز بەردى. لەرزان چىقىۋاتقان شامال تۇيۇقسىز كۈچىيىپ، بىر نەچچە سېكۇنت داۋاملاشقان قورقۇنچ بىر پۇۋلەش بىلەن كىچىك تاش پارچىسى بىلەن باستۇرۇپ قويۇلغان ئەڭ مۇھىم ئۈچ ۋاراق قەغەزنى ئۇچۇرتۇپ كەتتى. فارابىي ئۇ قەغەزلەرنىڭ سوغا چۈشۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ئالدىغان يۈگۈرگىنىدە كۈچلۈك شامال توختاپ قالدى، لېكىن ئەسلىگە قايتقان بۇ شامال بەك كۈچلۈك بولمىسىمۇ، تاشتىن قۇتۇلغان ۋاراقچىلارنى ئىگىسىدىن قاچۇرۇشقا ئۈلگۈردى ۋە كۈچىيىپ

مانا بۇ ئىنكارنى قوبۇل قىلىش ئۇنىڭغا كۆتۈرۈش ئىمكانسىز بىر يۈكتەك بىلىنمەكتە ئىدى. يىللار بويى مىڭبىر مۇشەققەت - مېھنەتتە توپلىغان غايەت زور بىلىم خەزىنىسىنىڭ ئىچىدىكى بۇ پىكىرنى رەت قىلىش يەنە بىر شەرتىنىمۇ تەقەززا قىلاتتى. يەنى، ئەگەر فارابىي بۇ ئەھۋالنىڭ ئۆزىگە بىر ئاگاھلاندۇرۇش ئىكەنلىكىنى قوبۇل قىلسا، ئۆزى تاللىغان نىشانىدىنمۇ ۋاز كېچىشى كېرەك. بۇندىن كېيىن ئىلىم ۋە پەلسەپىنىڭ ئارقىسىدا ئەمەس. تەقۋالىقنىڭ كەينىدە بولۇشى كېرەك. ھالبۇكى. ئۇ ئىلىم ۋە پەلسەپىنىڭ تەقۋالىققا زىت بولىدىغانلىقىغا ھېچ ئېھتىمال بېرەلمەيۋاتاتتى.

فارابىي ئاستا ـ ئاستا بۇ جاھىللىق زېھنىدە ھاسىل قىلغان غەزىپىنىڭ پەسىيىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. بۇ ھادىسە ھەققىدە خېلى ئۇزۇن ئويلانغان بولسىمۇ ئۆزىنى قايىل قىلغۇدەك كەسكىن بىرەر مەنا چىقىرالمىدى، بۇ ئەھۋال ئۇنىڭغا ئۆز ئاجىزلىقىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلدۇراتتى. ئەمدى ئۇ تېزراق ۋەسىجگە قايتىش ئۈچۈن سەبىرسىزلەندى، يول بويى بۇ ئىشنىڭ ئالدى ـ كەينىنى ئويلايتتى.

تېزلا ھازىرلىنىپ ماڭغان فارابىي يول بويى مەسىلىلەرنى ئەتراپلىق ئويلىيالماي، ئىككىدە بىر تۇيۇقسىز كۆچىيىپ كەتكەن شامال بىلەن ئالدىنقى كۈندىكى چۈشى ئارىسىدا بىر باغلىنىش بارلىقىدىن ئىبارەت پىكىر كاللىسىنى قوچۇيتتى. ئەمما ھەر تۈرلۈك ئويلاپ باقسىمۇ، ئۆزىنىڭ ئەسلى نىشانى، پىكرى ۋە ئىزدىنىشلىرىدە ئاللاھقا ئىسيان قىلىدىغان بىرەر تەرەپنى بايقىيالمايتتى. بۇ سەۋەبتىن ئۆزىگە بىر ئاگاھلاندۇرۇش بېرىلگەنلىكىنى زېھنىگە ھېچ سىغدۇرالمايتتى ھەم ئۇنداق قىلسا يوقىرىدا دەپ ئۆتكىنىمىزدەك ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى تۇرگە ئايرىش قائىدىسىنى ئىنكار قىلغان بولاتتى. يەنى ئۇنىڭ نەزىرىدە ئىلھام جاھىلغا (ئىلىمسىز)، تەپەككۇر (مۇھاكىمە) ئالىمغا توغرا يول كۆرسىتەتتى. جاھىلنىڭ تەپەككۇرى (مۇھاكىمىسى)، ئالىمنىڭ ئىلھامى پەقەتلا ئازدۇرۇشقا يارايتتى. ئۆزىنىڭ تۇتقان بۇ يولىنى (كۆز قارىشىنى) ئىنكار قىلسا، يىللارچە ئالغان ئىلمىنىڭ بىكارغا كەتكەنلىكىنىمۇ قوبۇل قىلىشى كېرەك ئىدى.

ئۇنىڭ بىلەن خېلى ئۇزۇن ھەپىلىشىشكە توغرا كېلەتتى. ئۆزىمۇ ئوبدانلا چالىدىغان بۇ چالغۇنى ئۆزگەرتىش ئۇنىڭ كىچىكلىكىدىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان خىيالى ئىدى، بەلكىم ئەمدى ئۇنىڭ زامانى كەلگەن ئوخشايدۇ. ئىنچىكە ھەم ۋاقىت ئالىدىغان بۇنداق ئىش بىلەن ھەپىلىشىش زېھنىنى ئارام ئالدۇرۇش ئۈچۈن ياخشى پۇرسەت. شۇنداقلا ئۇنى بىكارمۇ قويمايتتى.

قولىدىكى ئۇدقا كىرگۈزۈلمەكچى بولغان ئۆزگەرتىشلەرنى يەنە بىر قېتىم كۆزدىن كەچۈردى. ئۇ تەسەۋۋۇردىكى ئۆزگىرىش ۋە يېڭىلىقلارنىڭ قولىدىكى ئۇدتا ئاساسەن ئەمەلگە ئاشمىغانلىقىنى كۆردى. ئەسلىدە ئۇ ئۇدنىڭ ئاساسىي پىرىنسىپىنى ساقلاپ قېلىپ، قالغان تۇرۇقلىرىنى قايتىدىن ياساپ چىقىشنى ئويلىغانىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇدنىڭ تەييار قۇرۇلمىسى (جازىسى) دا يېڭىلىقنىڭ تولۇق ئەكس ئېتىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى، شۇڭا ئۇ يېڭىدىن بىر ئۇد ياسىماقچى بولدى. بۇنداق بولغاندا، ئۆزىنىڭ تەسەۋۋۇر قىلغان قۇرۇلمىسىغا كونا ئۇدتىن ئېلىشقا بولىدىغان بىر قانچە ئىلمىنتنى بىرلەشتۈرگەندىن كېيىن، چوڭ - كىچىك ھەركىم راھەت ئىشلىتەلەيدىغان بىر چالغۇ ئەسۋابى مەيدانغا كېلەتتى. فارابىي ماتېرىياللاردىن تارتىپ ھەممىسىنى باشتىن - ئاخىر ئۆزى بىر قوللۇق تەييارلىدى، نە بىر تال تارنى، نە بىر تاختاينى تەييار ئالمىدى. تەسەۋۋۇردىكى ساز تۈرلىرىنى بارلىققا كەلتۈرۈش ئۈچۈن تۈرلۈك - تۈرلۈك يېڭى نەرسىلەرنى سىناپ باقتى. بۇ سازنىڭ ئۆزى

ئۇدنى[1] ئۆزگەرتىش

فارابىي ۋەسىجگە قايتقاندىن كېيىن، بىر قانچە كۈن بۇ ھادىسىنى ئۇنتالمىدى. ئۇچۇپ كەتكەن قەغەزلەردىكى مەزمۇنلارنى، نۇرغۇنلىغان ئىنچىكە چۈشەنچە ۋە بايقاشلىرىنى خاتىرىلەپ چىققاندىن كېيىن، بىر مۇددەت زېھنىنى بۇ ئىشلاردىن يىراقراق تۇتۇشنى قارار قىلدى. مۇشۇنداق بىر تەنىلگە ئېھتىياجى بار ئىدى، ئەمما ئۇ بىكار تۇرالايدىغان، زېھنىنى ئارام ئالدۇرالايدىغان ئىنسان ئەمەس. بۇ ئارىدا ئۇ ئۆزىنى پۈتۈنلەي مۇزىكىغا بەردى. ئۇ زامانلاردا ھازىرقى ھالىتىدىن پەرقلىق ۋە ئاددىي چالغۇ بولغان ئۇد(بەرباب ياكى باربىت)نى قولىغا ئېلىپ، قەلبىدىكى بارلىق تۇيغۇلىرىنى تارمار قىلغۇسى كەلدى، ئەمما فارابىي ئۇزۇندىن بېرى يېتەرسىز دەپ قارىغان بۇ ساز بىلەن كۆڭلىدىكى بارلىق ھەسرىتىنى ئىپادىلىيەلمەيۋاتاتتى. ئۇ بۇ سازنى تۈزەپ - ئۆڭشاش قارار قىلدى. فارابى بىرەر ئىشنى قارار قىلسا ئۇنى بىر تەرەپ قىلماي تۇرۇپ ئاسان ۋاز كەچمەيتتى. ئەلۋەتتە ئۇنىڭ بىر ئىشنى قارار قىلىشىمۇ ئۇنچە ئاسان ئەمەس ئىدى، قارار قىلىشتىن ئىلگىرى ئالدى - كەينى، ئوڭ - سولىنى ئوبدان دەڭسەپ ئاندىن ھەرىكەت قىلاتتى.

فارابىي بۇ ئۇد دېگەن چالغۇنىڭ ھەم ئىستېتىك كۆرۈنۈشىنى ياقتۇرمىدى ھەم ئۇنىڭدىن يېتەرلىك ھاياتى كۈچكە تولغان، يۈرەك تىترەتكۈچى مۇڭ ئاۋازنى تاپالمىدى. بۇ قەدىمى چالغۇنىڭ گۈزەللەشتۈرۈشكە بولىدىغان بىر قۇرۇلمىسىنىڭ بارلىقى مۇھەققەق، ئەمما

---

1 بەرباب، باربىت

تىل ئىنقىلابى

بۇ جەرياندا فارابىي بۈيۈك بىر تىل ئىنقىلابىنى مەيدانغا كەلتۈرمەكچى بولدى. زامانىسىنىڭ بۈيۈك ئالىملىرىغا ئوخشاش ئۇمۇ ئەسەرلىرىنى ئىنسان ئەۋلادىنىڭ كەلمىش - كەچمىشىدىكى ئەڭ ئۈستۈن تىللاردىن بولغان ئەرەب تىلىدا چىقىرىۋاتاتتى. شۇنىڭدەك فارابىي يۈكسەك ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىگەن بۇ تىلغىمۇ تامغىسىنى بېسىپ، بۇ تىلنىڭ ئىپادىلەشتىكى كۈچلۈكلۈكى ۋە مولللىقىدىن ناھايىتى ياخشى پايدىلىنىۋاتاتتى. فارابىينىڭ ئىشلىتىشىدە بۇ تىل، ئىنسانىي تەپەككۇرنىڭ ئەڭ يۈكسەك ئۆرنەكلىرىنى قۇسۇرسىز بىر شەكىلدە ئىپادىلىيەلەيدىغان ھالەتكە كەلگەنىدى. ئۇ ئەرەب ۋە ئىرانلىق ئالىم - ئۆلىمالىرىنىڭ قىلالمىغان ئىشلىرىدا مۇۋەپپەقىيەت قازانغانىدى. ئۆزىدىن ئىلگىرىكى سۈرىيەلىكلەر ۋە ئەرەبلەر تەرىپىدىن تەرجىمە قىلىنغان ياكى تۈزۈلگەن پەلسەپىۋى ئەسەرلەردىكى ئىپادىسىز (ئېنىق چۈشەنچە بېرەلمىگەن) سۆز - ئىبارىلەر، فارابىينىڭ ئىشلىتىشىدە تورلۇق - تورلۇك ئۇقۇملارنى ئەڭ توغرا ۋە ئېنىق ئىپادىلەيدىغان ۋاستە ھالىتىگە كېلەتتى. بۇ بۈيۈك تالانت ئىگىسى ئەرەب تىلى ئىگە بولغان ئىپادىلەش كۈچىنى ئەڭ مۇكەممەل شەكىلدە ئىشلىتىشتە يېڭى بىر يول ئاچقانىدى. بۇ يەردە مۇھىم بولغان بىر نۇقتا، فارابىينىڭ ئانا تىلىنىڭ ئەرەبچە

لايىھەلىگەن تۇسنى ئېلىشى ئۈچۈن خېلى ۋاقىت كېتەتتى. نەچچە ئاي قېتىرقىنىپ ئىشلەش نەتىجىسىدە، شەرق مۇزىكىسىنىڭ ئىنچىكە - تۇم ھەرخىل نازۇك تەرەپلىرىنى چىقىرالايدىغان بىر ئۇد مەيدانغا كەلدى.

بۇ مەزگىلدە فارابىنىڭ پەلسەپىدىن يىراقراق بولۇشى، ئۇنىڭ چۈشەنچىلىرىنى مەلۇم دەرىجىدە ئايدىڭلاشتۇردى. ھازىر ئۇ قازىلىق قىلىشتىن سىرتقى ئېشىنغان بارلىق ۋاقىتلىرىنى ئەسەرلىرىنى يېزىشقا ئاجرىتالايتتى. ئەمدى ئۇ ھېلىقى ئۈچۈپ كەتكەن خاتىرە ۋاراقچىلىرىنىڭ ئىچىدىكى مەزمۇنلارنىڭ ماھىيىتىنى ئىپادىلەيدىغان مول بىلىمى بىلەن تۈرلۈك - تۈرلۈك تېمىلاردا كىتابلار يېزىشقا كىرىشتى. شۇ دەۋردىكى خېلى كۆپ قىسىم ئالىملارمۇ قىممىتىنى تەستە بىلگەن بۇ كىتابلار كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ ئوزۇقلىنىدىغان چوڭقۇر بىلىم مەنبەسى بولاتتى، ئىبنى سىنادەك زور ئالىممۇ فارابىيدىن زېھىن ئوزۇقى ئالاتتى. ھەجىم جەھەتتىن بەك چوڭ بولمىغان بۇ كىتابلارنىڭ ھەربىرى، ئۆز ساھەسىكى شۇ ۋاقىتقىچە يېزىلغانلارنىڭ بەكرەك مۇكەممىلى ھېسابلىناتتى.

يېڭىلىق

فارابىي ۋەسىجدىكى ئاخىرقى يىللىرىنى توختىماي ئەسەر يېزىش بىلەن ئۆتكۈزدى. گەرچە ئۇ ئەمدى تېخى 35 ياشتا بولسىمۇ، بىر كۈتۈپخانىنى تولدۇرغىدەك بىلىمگە ئىگە ئىدى. ھەممىدىن مۇھىمى ئۇنىڭ بۇ بىلىملەر ئارقىلىق شۇ چاغقا قەدەر ئېلىپ بېرىلمىغان تەھلىللەر بىلەن ئىلگىرىلىيەلىشىگە ئىمكانىيەت ياراتقان ئۆتكۈر ئەقلى - زېھنىيىتى بولۇپ، ئۇنىڭ ئۆزىدىن ئىلگىرىكى بىلىم ئىنسانلىرى بىلەن بولغان پەرقىمۇ دەل مۇشۇ يەردە ئىدى. ئۇ ھەم بىر - بىرى بىلەن ئالاقىسىز ياكى بەك ئاز ئالاقىسى بولغان تېمىلاردا يۈكسەك بىر بىلىم ئىنسانى بولسىمۇ، ئەمما بۇنىڭلىق بىلەن قانائەت قىلىپ توختاپ قالماي، بىلىم ئىچىدىن بىلىم چىقىرىپ، خاتالىقلارنى ئىزدەپ، يېڭى توغرىلارغا قاراپ ئىلگىرىلىمەكتە. بولۇپمۇ دىنىي بولمىغان شاخچە تېمىلاردا ئۇنىڭ خىزمىتى ھەر تۈرلۈك تەقدىرلەشلەرگە نائىل ئىدى. بۇنداق كۆپ تارماقلىق تېمىلار ھەققىدە شۇنچە كۆپ نەرسىنى بىلىشى ئۇنىڭ زېھنىدە كىچىككىنە بىر قالايمىقانچىلىق پەيدا قىلمىغانلىقى ۋە بۇنداق خاتالىقنىڭ ئەسەرلىرىدىمۇ كۆرۈلمىگەنلىكى، ئۇنىڭ ھەقىقەتەن بىر تالانت ئىگىسى ئىكەنلىكىنىڭ كەسكىن ئىسپاتى ماھىيىتىدىدۇر. گەرچە ئۇنىڭ ئىسلام ئەقىدىسى بىلەن قەدىمكى پەيلاسوپلارنىڭ كۆز قاراشلىرىنى ماسلاشتۇرۇش جەريانىدا بىرقىسىم

بولماسلىقىدۇر، بىر ئىنساننىڭ كېيىنچە ئۆگەنگەن بىر تىلنى بۇنداق يۇقىرى سەۋىيەدە ئىشلىتەلىشى، ھەتتا بۇ تىلدىكى ئۆزىدىن ئىلگىرىكىلەر بايقىيالمىغان بەزى ئىمكانلارنى بايقاپ ئۇنىڭدىن پايدىلىنالىشى، كۇلتۇر ۋە مەدەنىيەت تارىخىدا تۇنجى كۆرۈلگەن ئىشلاردىن ھېسابلىناتتى.

تېمىلار قايسى؟

فارابىي قايسى تېمىدا ئەسەر يازمىدىكى؟! ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر تەرەپ قىلماقچى بولغان تېمىدا سۆزلىمەكچى بولغانلىرىنى ئەڭ قىسقا ۋە بىۋاسىتە ئۇسۇلدا ئىپادىلەپ، ئەڭ كىچىك ھەجىمگىمۇ بۈيۈك بىر تەتقىقات تېمىسىنىڭ روھىنى سىغدۇرالايتتى.

ئۇنىڭ تۇنجى چوڭ ئەسەرلىرىدىن بىرى بولغان «ئەقىل ھەققىدە كىتاب» ناملىق ئەسىرى ئەمەلىيەتتە بىر رىسالىدىن ئىبارەت. كېيىنچە غەرب دۇنياسىغا تەرجىمە ئارقىلىق تونۇلغان بۇ ئەسەر، شۇ زامانغا قەدەر ئەقىل ھەققىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئەڭ ئىخچام ۋە قىممەتلىك ئەسەر ھېسابلىناتتى.

فارابىي يۇقىرىقىدەك ئىسىم قويۇش تەرزىدە يەنە نۇرغۇن كىتاب يازغان. «خىتابەت ھەققىدە كىتاب» ناملىق ئەسىرى سۆزلىشىش سەنئىتىنىڭ بارلىق قائىدە ـ قانۇنلىرىنى ئىسپاتلىق ئىلمىي پىرىنسىپلار رامكىسى ئىچىدە ئوتتۇرىغا قويۇشنى مەقسەت قىلىپ قەلەمگە ئېلىنغان. يەنە ئوخشاش شەكىلدە «شېئىر ھەققىدە كىتاب»، «بۇرھان كىتابى»، «ئەخلاق كىتابى» قاتارلىق كىتابلار ئوخشاش يۆنىلىشتە ئۇنىڭ «ياش» دەپ ئاتىلىدىغان يىللىرىدا قالدۇرغان قىممەتلىك تەپەككۇر ۋە بىلىم سەمەرىسى ئەسەرلىرىدۇر.

غەلىتىلىك ۋە خاتالىقلار كۆرۈلگەن بولسىمۇ، ئەمما بۇ ئۇنىڭ زېھنىدىكى يېتەرسىزلىكتىن ئەمەس، بەلكى ئىككى يۆنىلىشتىكى باراۋەر ھېسداشلىقنىڭ مەغلۇبىيىتى (ماسلاشمىغانلىقى) ئىدى. ئارىستوتېل بىلەن ئەپلاتوننى ئىسلام بىلىمى ۋە ئېتىقادىغان ئوخشاش ئەستايىدىللىق بىلەن قوبۇل قىلىش ئۇنى قاتمال (كىرسە چىقماس يول) ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويغانىدى.

يەنە ئايرىلىش

فارابىي ئۆچۈن ۋەسىج ھەتتا بۇخارا، بەلخ ۋە ھىراتقا ئوخشاش زامانىسىنىڭ بۈيۈك ئىلىم - پەن مەركەزلىرىدىمۇ بىلىم جەھەتتىن جەلىپ قىلارلىق بىر نەرسە قالمىغانىدى. ئازغا قانائەت قىلمىدىغان، كۆپ ئۆتكۈزۈشنى مەسىلە دەپ قارىمايدىغان سەيلىكەش روھى ئۇنىڭدا باغدات قىزغىنلىقىنى قايتىدىن قوزغىتىشقا باشلىدى. شۇنىڭدەك، ئۇ يەنە ئۆزىنىڭ بىلىم ۋە كۆز قاراشلىرىنى خەلىپىلىكنىڭ مەركىزىدە دەپ قارىغان ئالىملار بىلەن سېلىشتۇرۇش ۋە يېڭى ئىلىم - پەن ئۆگىنىشكە قاتتىق ھېرىسمەن بولماقتا. ئۇ ھازىر باغدات ۋە ئۇ يەردىكى ئالىملار ھەققىدىكى سەلبىي سۆزلەرگە ئىشىنىشنى خالىمايتتى ياكى بەك ئەھمىيەت بەرمەيتتى.

قانداقلا بولمىسۇن، فارابىي ھازىر بالا - چاقىسى بار ئادەم. كۈندىلىك تۇرمۇش ۋەزىپىلىرى ۋە مەسئۇلىيەتلىرى ئۇنىڭ ئىنسانلىقى ۋە مۇسۇلمانلىقىغا نىسبەتەن ھېس قىلغان مەسئۇلىيەتلىرى بىلەن توقۇنۇشماقتا ئىدى. ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ۋە قازىلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەن ۋەسىجدە راھەت بىر ھاياتى بار، يەنە ئىلىم سەپىرىگە چىقمىدىغان بولسا، يېڭى - يېڭى مۇشەققەت ۋە مېھنەت دەۋرى باشلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ قېتىم ئاۋۋالقىلىرىدىن پەرقلىق ھەسرەتلەر قوشۇلىدۇ. ئۆزىگە بۇنىڭغا بەرداشلىق بېرەر، ئەمما ئايالى ۋە بالىلىرى

فىزىكىدىن مۇزىكىغا، ئاسترونومىيەدىن ئاتومغا قەدەر يۈزلەرچە تېمىدا ئەسەر يازغان فارابىينىڭ ئەڭ يۈكسەك ئۇستۇنلۇكلىرىدىن بىرى، ئۇنىڭ بىر تەرەپ قىلىشقا تۇتۇنغان تېمىلاردا تۇنجى ۋە بىردىنبىر بولغانلىقىدۇر. ھەتتاكى، ئۇ قالدۇرۇپ كەتكەن مەسىلە ۋە تېمىلارغا ئۇنىڭدىن كېيىنكى بەش ئەسىر بويىچە كەلگەنلەر چېقىلىپ - قول تىقالمىغان، مانا بۇ ھەقىقەتەن ھەققىدە قانچىلىك توختالسا يەنە ئازلىق قىلىدۇ، چۈنكى ئۇ ئۆزىدىن كېيىنكى بەش ئەسىرگىچە كېلىدىغان ئالىملار ئۆز زامانىدا، ئېتىشى كېرەك بولغان يوچۇقلارنى ئالدىن ھېس قىلىپ تاقىغان. ئەسلىدە بۇنىمۇ بەك يات ساناپ، ھەيران قېلىش كەتمەيدۇ، چۈنكى فارابىي يازغان نۇرغۇن ئەسەرلەرنىڭ مېتود ۋە مەزمۇن جەھەتتىن 20 - ئەسىر چۈشەنچە - پىكىرلىرىگە ئۆرنەك ھېسابلانماسلىقىغا ھېچبىر سەۋەب يوق. ئۇنىڭ «چەكسىز كۈچ كىتابى»، «شېئىر سەنئىتىنىڭ قانۇنلىرى كىتابى»، «ئىنسانلىقنىڭ باشلىنىش كىتابى»، «لەفزە ۋە ھەرپلەر كىتابى»غا ئوخشىغان نۇرغۇن داڭلىق ئەسەرلىرى زامانىمىزنىڭ تەتقىقاتچى ۋە بىلىم ئىنسانلىرىنىڭ ئادەتلەنگەن تەرزىدىكى ئوبيېكتىپ تەپەككۇر سەمەرىلىرىدۇر.

ھالدا يۈزگۈزۈش بىلەن بىرگە، سەممىيەتسىزلىك ـ ساختىكارلىقتا باش ئەگمىگەنلىكى بىلەن ئۆزىنى ئەڭ ئۈستۈن مەرتىۋىگە چىقارغاندى. بارلىق ۋەسىج خەلقى فارابىي بولغان يەردە خۇددى بارلىق نەرسە قازىدىن سورىلىدىغاندەك ھېچبىر ئىش ۋە نەرسىگە توغرا ياكى خاتا دەپ ھۆكۈم چىقارمايتتى. بۇ ھالەت بازاردىكىلەرگە ھەرقانداق بىر بېسىم بىلەن ئەمەس، بەلكى ئۆزلىكىدىن پەيدا بولغان. گوياكى ۋەسىجلىكلەر ئۆزى بىلەن ئوخشاش يوللاردا ـ كوچىلاردا ماڭغان بۇ كىشىنىڭ ئەقىل ـ ئىدراك قۇتىسى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلماقتا ئىدى. شۇڭلاشقىمۇ كىشىلەر ئۇنىڭ بۇ بازاردا بولۇشىنى سۆز بىلەن ئىپادىلىگىلى بولمايدىغان بىر ئىشەنچ تۇيغۇسى ئاتا قىلىدىغان مەنبە ھېسابلايتتى.

فارابىي باغداتقا يولغا چىقىدىغانلىقىنى ئېيتقىنىدا، ۋەسىجنىڭ ئاق ساقاللىرىمۇ ئەڭ كىچىك بىر ئېتىرازدا بولمىدى. ئۇلار فارابىينىڭ قېلىشىنى خالايتتى. ئەمما بۇنداق بىر تالانت ئالدىدا ھېچقانداق باھانە كۆرسىتەلمەيدىغانلىقلىرىنى ئالدىن قوبۇل قىلغانلىقلىرى ئۈچۈن سۈكۈت قىلىۋاتاتتى. بىر ـ ئىككى كىشى ئۆزلىرىنىڭ ئۇنىڭغا موھتاج ئىكەنلىكىنى ئىپادىلىگەن بولسىمۇ، ئەمما سۆز ئارىسىدا «ئەلۋەتتە، سەن باغداتقا بېرىشىم كېرەك دەپ ئويلىغان بولساڭ، بېرىشىڭ كېرەك دېمەكتۇر» دەپ قوشۇش ئارقىلىق ئاخىرقى قارارغا يەنىلا بويسۇنىدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈشكە مەجبۇر بولدى. ئايالىمۇ ھەم مۇشۇنىڭغا ئوخشاش توغرا چۈشىنىشىنى كۆرسەتتى، ھەتتاكى بۇ ياش ئانا ئوخشاش ۋاقىتتا

قانداق قىلىدۇ؟ ئۇلارنى بۇنداق ئەزىيەتلىك ھاياتقا سۆرەپ كىرىشكە ھەققى بارمىدى؟ ياكى ئۇلارنى مۇشۇ يەردە تاشلاپ قويسۇنمۇ؟ قانداقلا بولسا ئۇلارغا ۋەسىجدە ھاياتىنى - تۇرمۇشىنى قامدىغۇدەك پۇل - مال قالدۇرۇپ قويالايدۇ. ھەمدە ئۇ باغداتقا ئۆمۈرلۈك كەتمەيدىغۇ، ھامىنى قايتىدۇ. بەلكى ناچار ئېھتىماللىقلار ئۇنى ئۆيلىگىنىدىن تېخىمۇ بالدۇر قايتۇرۇۋېتىشى مۇمكىن، ياق ئۇ يەردە يەرلەشمەكچى بولسا، خالىغىنىدا كېلىپ ئائىلىسىنى ئېلىپ كېتەلەيدىغۇ...

ئەلۋەتتە، ئۇنىڭ ۋەسىجدىكى خىزمىتىنىڭ مۇھىملىقىنى بىلەلمىگەنلەر، ئۇنىڭ كېتىشىنىڭ ئۆزلىرى ئۈچۈن نەقەدەر بىر يوقىتىش بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلالمىدى. فارابىيمۇ بۇ كىچىك بازاردىكى كىشىلەرنىڭ بۇنداق بولۇشىدىن بەك ھەيران قالمايتتى. چۈنكى، يۇقىرىدا دەپ ئۆتكىنىمىزدەك فارابىينى پەقەت بىر نەسىل كېيىن كېلىدىغان ئىبنى سىنالا چۈشىنەتتى ۋە ھەتتا ئۇنىڭ بىلەن زاماندىش بولمىغىنىدىن ئەپسۇسلىناتتى. ساددا ئىنسانلارنىڭ قۇياشتەك پارلىغان بۇنداق بۈيۈك بىر بىلىم ۋە پىكىر ئىگىسىدىن مەھرۇم قېلىشى، ئۇلارنىڭ نېمىدىن مەھرۇم قالغانلىقلىرىنى چۈشىنەلمىگەنلىكى قەدەر نورمال ئىدى. ئەمما ۋەسىجلىكلەر فارابىينى بۇرۇنقىدىنمۇ بەك ياخشى كۆرۈپ ھۆرمەتلەيتتى ۋە ھەتتا ئۇنىڭدىن بىرخىل ئەيمىنىپ، تەپ تارتاتتى. ئۇ قازىلىق ۋەزىپىسىنى ئىلگىرىكىلەرنىڭ ھېچ بىرىگە سېلىشتۇرغىلى بولمايدىغان شەكىلدە ئېھتىياتچانلىق ۋە لاياقەتلىك

توختاۋسىز ئۆگىنىش

يۇقىرىدا فارابىينىڭ ئەرەبچىنى قانچىلىك مۇكەممەل بىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئۆتتۇق. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي ئۇ باغداتقا كېلىشى بىلەنلا تۇنجى قىلغان ئىشى يەنە ئەرەب تىلى بىلەن ھەپىلىشىش بولدى. بۇ ئۇنىڭ تىنماي ئۆگىنىش ئىشتىياقىدا پۇچىلانغانلىقىنىڭ قايسى دەرىجىدە ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان باشقا بىر نامايەندىدۇر. ئۇ مۇكەممەل دەرىجىدە ئوقۇپ - يازالايدىغان ئەرەب تىلىنىڭ چوقۇم ئۆزى بىلمەي قالغان باشقا بىر تەرەپلىرى بارلىقىغا ئىشىنەتتى ۋە بۇ ئاشىنالىقىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن ئىبنى سەرراجدىن گىراماتىكا دەرسى ئېلىشقا باشلىدى، بۇنىڭ بەدىلىگە ئۇ بۇ داڭلىق ئالىمغا مەنتىق ئىلمىنى ئۆگەتتى. كېيىنكى ئەۋلادلار ئىخمو ئىنىق پەرق ئېتىپ چۈشىنەلەيدىغان باشقا بىر ھەيران قالارلىق نۇقتا، فارابىي ئەرەب تىلىنى ئىخمو تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن دەرس ئالغان بۇ ئۇستازىغا كۆرسەتكەن تەسىرى ئىدى. چۈنكى ئىبنى سەرراج ئەرەب گىراماتىكىسى ساھەسىدە يازغان داڭلىق كىتابى «ئۇسۇل»نى تامامەن لوگىكا ئاتالغۇلىرى بىلەن تولدۇرغان. ئەلۋەتتە، بۇنى فارابىينىڭ ئۇنىڭغا كۆرسەتكەن تەسىرىدىن باشقا نەرسە چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدۇ. ھەتتاكى، بۇ داڭلىق ئالىمنىڭ ئوقۇغۇچىسى بولغان رۇممانىيمۇ گىراماتىكا ھەققىدە يازغان كىتابلىرىدا ئوخشاش يولنى تۇتۇپ ماڭغان. ئۇنىڭ ئۇستىگە فارابىينىڭ بۇ ۋە بۇنىڭغا

بالىلىرىغا ھەم ئانا ھەم دادا بولۇش مەجبۇرىيىتىدە قويىدىغان بۇ ئايرىلىشنى باشقا موللىلاردىنمۇ بەكرەك ياخشى چۈشىنەتتى. بۇ فارابىينىڭ تەلىيى بولغىنىدەك يەنە ئۇنىڭ تەربىيەسىنىڭ مېۋىسى ئىدى. بۇ مېھرىبان ئايال ئېرىنى ئەقىل - پاراسىتى بىلەن تونىغان، ئۇنىڭغا قايىل بولغانلىقتىن، بۇنداق قۇربانلىق بېرىشنىڭ ئەرزىيدىغانلىقىنى ھېس قىلغان. ئۇ ھېچقاچان ئاياللىق شەخسىيەتچىلىكى بىلەن ئېرىنىڭ غەيرەتلىرىنى سۇندۇرمىغان، ئۆزىگە كۆرسىتىلگەن ئاز ئەمما ساپ بولغان غەمخورلۇققا سەل قارىمىغان. ئايال بولۇش سۈپىتى بىلەن ھېچ بىر ۋاقىت ئۆزىنى فارابىينىڭ تىرىشچانلىقىنىڭ قارشىسىغا قويماسلىق بىلەن پەزىلەتلىك بىر ئايال ۋە كۆيۈمچان بىر ئانا ئۆرنىكىنى ياراتقان. مانا ھازىرمۇ ئۇ بۇ ئايرىلىشنىڭ بىر كۆڭۈل سۇنۇقى بولالمايدىغانلىقىنى ۋە بولماسلىقى كېرەكلىكىنى ياخشى بىلىپ يەتتى. ئۇ بۈيۈك ئالىمنىڭ ئۆزىگە بىلدۈرگەن «مەڭگۈلۈك سەۋدا»نىڭ لازىملىقىنى چوڭقۇر ھېسسىياتى بىلەن چۈشەنگەنىدى. ئەمدىلىكتە ئۇ بۇنداق ۋاقىتلىق ئايرىلىشلارغا بەك پەرۋا قىلىپ كەتمەيدۇ. ھەتتا ئۇ بىر ئۆمۈر داۋاملىشىدىغان يالغۇزلۇقنىمۇ ۋاقىتلىق ئىكەنلىكىدىن ئىبارەت ھەقىقەتنى پۈتۈن روھى بىلەن قوبۇل قىلالىغانىدى. ئۇ ھەم ئېرىغا ئوخشاش بۇ دۇنيادىن كېيىن كېلىدىغان ھەقىقىي سائادەتكە بەكرەك ئەھمىيەت بېرىش كېرەكلىكىنى بىلەتتى. بۇنىڭلىق بىلەن فارابىينىڭ بۇ سەپىرى بىر ۋەيرانچىلىق ھالىغا ئايلانماستىن روياپقا چىقاتتى.

بىر ئېھسانغا نائىل بولالمىغانىدى ھەم ئۇنىڭ مىزاجىمۇ ئۇنداق نەرسىلەرنى قوبۇل قىلىشقا ھازىر ئەمەس ئىدى. ئەمما قېيىنچىلىقلار ئۇنىڭ ئۈچۈن ھاياتنىڭ ئەھمىيەتسىز تەپسىلاتلىرىدىن باشقا بىرەر مەنا بەرمەيتتى. ئۆگىنىش ئۈچۈن ئەڭ كىچىك بىر راھەت - پاراغەتكە ئېھتىياجى بولمىغانلىقى ئەمەلىيەت ئىدى. ئۇنىڭ ئەڭ چوڭ ئەندىشىسى ئوقۇش - ئۆگىنىش ئۈچۈن، بولۇپمۇ يېزىش ئۈچۈن كۈندۈزنىڭ يېتىشمەسلىكىدىن ئىبارەت. چۈنكى كەچلىكلىرى ئوقۇش - يېزىش چىراق مەسىلىسى تۈپەيلى تولىمۇ قېيىنچىلىققا ئۇچرايتتى. بۇ سەۋەبتىن ھەركۈنى كەچتە كوچىغا چىقىپ، باغداتتا كۆزەتچىلەر ئۈچۈن يېقىلغان پەنەر (مەشئەل)لەرنىڭ يورۇقىدا تاڭ ئاتقانغا قەدەر ئوقۇيتتى، ئوقۇيتتى، ئوقۇيتتى...

ئەمدىلىكتە فارابىي ئەپسانىۋىلىشىشكە باشلىغانىدى. ئۇنىڭ ئەرەبچە، پارسچە، قەدىمكى يۇنانچە قاتارلىق تىللار بىلەن بىرلىكتە نۇرغۇنلىغان مەھەللىۋى شېۋىلەرنى بىلىشى قىسقا ۋاقىتتا ئەتراپتا بۈيۈك بىر مۇبالىغە چەمبىرى ھاسىل قىلغانىدى. كېيىنكى يىللاردا بولسا بۇ ھالەت ئەقىلدىن ھالقىغان بىر دەرىجىگە كۆتۈرۈلۈپ، ئۇنىڭ 70 خىل تىل بىلىدىغانلىقى يېزىلىپ، قۇلاقتىن - قۇلاققا يەتكۈزۈلگەن. ھالبۇكى، ئەرەبلەر ئارىسىدىكى كۆپلۈك ئۈچۈن كىنايە ئورنىدا قوللىنىلغان 70 دېگەن ئىبارە مۇشۇنداق بىر مۇبالىغىگە يول ئاچقانىدى. ئېھتىمال فارابىينى تونۇيدىغان بىر كىشى ئۇ ھەقتە سۆزلەپ، ئۇنىڭ بىلىدىغان تىللىرىنىڭ كۆپلىكىنى

ئوخشىغان تېمىلاردىكى تەسىرى ئىبنى سەرراجنىڭ رومانىيدىن كېيىنكى شاگىرتلىرىدىمۇ داۋاملاشقان.

سىياسەتچىلەردىن باشقا زامانىسىنىڭ داڭلىق ئالىملىرى بىلەن باغداتتا تونۇشقان فارابىينىڭ ئەتراپىدا، ئەمدىلىكتە غايەت زور بىر مەستانىلەر توپى مەيدانغا كېلىۋاتاتتى. ھەممە كىشى ئۇنىڭ بىلىمى ۋە زېھنىگە ھەۋەستە قالغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ئوقۇشنى باشلىغان تۇنجى كۈندىكى ساپ ھاياجىنى بىلەن دەرس ئېلىشنى داۋام قىلماقتا، ئۇستازلارنىڭ ئۇستازى بولغۇدەك سالاھىيەتكە ئىگە بولۇشىغا قارىماي، ئوقۇغۇچىلىقنى تاشلىماي‌ۋاتاتتى. فارابىينىڭ بۇ قېتىمقى سەپىرى جەريانىدا دەرس ئالغان ئالىملارنىڭ بىرى يۇھەننا ئىبنى ھەيلان بولۇپ، ئۇ زامانىسىدىكى قەدىمكى پەلسەپىنى ئەڭ ياخشى بىلگەن مۇتەپەككۇرلاردىن بىرى بولغان يۇھەننادىن ئارىستوتېل لوگىكىسىنى ئوقۇغانىدى. لېكىن بۇ دەرس ئوقۇغۇچى ـ ئۇستاز مۇناسىۋىتىدە ئەمەس، بەلكى ئىككى ئالىمنىڭ ئورتاق تەتقىقات ۋە ئىزدىنىشى شەكلىدە بولۇپ ئۆتكەنىدى. بۇ ھەقىقەتنى فارابىينىڭ بەزى ئەسەرلىرىدىكى ھۆججەتلەر يارقىن شەكىلدە ئوتتۇرىغا قويماقتا.

غۇربەتتىكى ھاياتىنىڭ دەسلەپكى ۋاقىتلىرىدا فارابىينىڭ ماددى ئەھۋالى بەك ياخشى ئەمەس ئىدى، دائىم كېيىپ يۈرگەن مەھەللىۋى قىياپىتى بىلەن خىلاپەت مەركىزىدە ئاددى ـ ساددا تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتاتتى. سىياسىي ئەربابلارغا بەك ئېتىبار قىلمىغاچقا ھېچقانداق

ئىپادىلەش ئۈچۈن «70 تىل بىلىدۇ» دېگەن ئىپادىنى قوللانغان ۋە كېيىنچە ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك ھەيرانلىق تۇلغان سۆزلەرنىڭ كۆپلۈكى بۇ مۇبالىغە ئىپادىسىنىڭ ھەقىقەت بولۇپ قوبۇل قىلىنىپ، ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا داۋاملىشىشىغا سەۋەب بولغان.

بۇ ئارىدا فارابىي ھەررانغا ئىلىم ساياھىتى ئېلىپ باردى. ۋەسىجدە يۈز بەرگەن شامال ۋەقەسىدىن كېيىن كۆڭلى سوۋۇشقا باشلىغان پەلسەپىگە باغداتتىكى چاغلىرىدا قايتىدىن ئىشتىياق باغلاشقا باشلىغانىدى. ئۇنىڭ ئۈچۈن قەدىمكى يۇنان پەلسەپىسىنى ئەرەبچىگە تەرجىمە قىلغان سابىئىيلەرنىڭ مەركىزى بولغان ھەرراندا بىر مۇددەت تۇرۇپ، ئۆگىنىشلىرىنى شۇ يەردە داۋاملاشتۇردى. ئۇ بۇ شەھەردە باغداتقا قايتقىچە بولغان ئارىلىقتا خېلى ئۇزۇن مۇددەت تۇرۇپ، ئەسەرلىرىنىڭ كۆپىنچىسىنى يازدى ۋە يېزىپ بولغانلىرىغا قايتىدىن قاراپ چىقتى.

بۇ چاغدا بالا - چاقىلىرىنى شۇنچە سېغىنغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارنى ئېلىپ كېلىشكە ئېشىنالمىدى، پەقەتلا ئارىلاپ بېرىپ ئۇلارنى كۆرۈپ كېلىپ تۇردى. بەزىدە ۋەسىجدە بىر نەچچە ئاي تۇرۇپ قالىدىغان چاغلىرىمۇ بولاتتى. بۇ ۋاقىت ئۇنىڭ ئېغىر ئىلمىي خىزمىتىدىن ۋاقىت ئاجرىتىپ، بەدەن ۋە مېڭە ساغلاملىقىنى قوغدىغانلىقى ھېسابلىناتتى.